

PÉCZELI JÓZSEF IRÓI FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB VONÁSAI

- Doktori értekezés -

Irta:

Biró Ferenc

a Szegedi Eötvös Kollégium

tagja.

SZEGED, 1960

DISS. B 55

PÉTZELI JÓSEF

szül 1756. oszt. megh. 1792. oszt. December 4^{kez.}

I. SZÜLLŐI HÁZ. /1750-1766/

Péczei József 1750-ben született Putnokon, Gömör vármegyében. Szülőföldjének izes magyar nyelve végig kíséri egész működésén; a rudabányai származású Gvadányi azonnal ráismer az Henriade-fordításból a "földre"¹. Apja, József régi nemesi családból származó /legradálódott/ kálvinista pap, - a források szerint az ősi protestáns familia fészke a pestmegyei Pécel - aki nek nemesi címéhez birtokot csak feleségének Konok Sárának hozománya juttat. Péczei nemesi származásához nem fér kétség,² jóllehet ezt ő a továbbiakban nem hangsúlyozza: a Mindenés Gyűjteményben a nemesekről mindig harmadik személyben beszél. Külföldi tanulmányutjára sem viszi magával az "armálist", bár ez a vám-nál előnyt jelent.³

Az apa korai halála után /1756/ az özvegy a kis szikszói birtokra vonul vissza 3 fiával, akik közül József a második. Itt élnek szerény, de bizonyára tisztos anyagi viszonyok között, hiszen az özvegynek arra is jut, hogy Józsefet - a szikszói alsó iskolában mutatott eredményeiben bizva, majd az ország kálvinista centrumába küldje.

Csak következtethetünk a szülői ház légkörére. Bizonyára élt a régi, ellenzéki protestáns nemesség öröksége már, a provinciális viszonyoknak megfelelő passzív, csak a nemzeti formák megőrzését célzó nacionalizmus formájában. A család hajdani fényé pedig az újra feltörekvés szellemét küldhette a kis nemesi kuria fala közé. A vallásosság erős: az apa és fiu egyaránt a papi hivatást választja. Ebben a levegőben olvassa a kis József Gyöngyösit, Faludit, akikben a magyar költőket tisztelhet-e elsősorban. Itt, a szikszói iskolában tanulja szorgalmasan a Mindenés Gyűjteményben később megbirált monarchikus alsófoku oktatási rendszer által bevezetett tantárgyakat.

A szikszói zárt kispnemesi élet bizonyos fokú patriarchális népközelséget eredményez: A Mesákban itt-ott felbukkanó jobbágy alakjáról talán ezért kapunk a ~~forr~~ ásoknál jóval részletesebb képet: gyerekkori emlék sűt át és tölti meg valami félénk eredetiséggel a halált hívó jobbágy alakját.

Ime az otthoni örökség: mély protestantizmushoz kapcsolódó kispnemesi, passzív nacionalizmus, feltörekvő szellem, ami Péczelit a tanulásban való előrehaladásra készíteti, irodalomszerepet és egy később tudatosodó észrevétele a szegénységnek és elmaradottságnak. 16 éves, amikor anyja Debrecenbe küldi. 1766 máj. 1-én írja alá az iskolai törvényeket.

II. DEBRECEN. /1766-78/

Debrecen a XVIII. század közepén sokáig az ország legnépesebb városa. /lakóinak száma 1787-ben 29778./ A szó tényleges értelmében városi, azaz polgári jellege lakóinak gondolkodásmódjában alig van. Mezőváros: ipara fejletlen, közvetlenül a mezőgazdasághoz kapcsolódó.⁴

Debrecen évszázadok óta a magyar kálvinizmus központja. Katolikusok egészen 1714-ig nem telepedhetnek meg a városban. Az egyházi és világi vezetés a XVIII. század derekáig közös.

III. Károly és Mária Terézia "pót-ellenreformációs" törekvéseivel szemben védekezni kénytelenek: vallásuk védelme egybeesik a katolicizmus frontján támadó német Bécs ellen a magyarság ~~védelme~~ védelmével. A védekezés - s ezért magyarságuk és vallásuk is - elzárkozó, passzív. Európa szabadabb szellemi áramlatai sokáig nem tudnak behatolni. A XVIII. század első felében Debrecen a magyar kálvinista ortodoxia központja. Az enyhülés, a nacionálisabb gondolkodásmód felé való tájékozódás e század közepe után mutatkozik meg, főleg a természettudományok iránti érdeklődésben.⁵

A kollégium lényegében ugyanezt a szellemet tükrözi. Meriv, puritán. Demokratikus abban az értelemben, hogy a tanulókat szigorúan, minden társadalmi különbség figyelembevételével nélkül fegyelmezik.⁶ A diáksereg az egész ország területéről jön: együvé hordják a magyar kálvinizmus rekatolizációval kapcsolatos panaszait.

Péczei rendkívüli ambícióval és tehetséggel halad a tanulásban. "Már mint debreceni diák értette a latin, zsidó, arabs valamint a francia, német és angol nyelveket."⁷

1773-tól 76-ig diákkönyvtáros, ami együtt mutatja sikeres szereplését, hajlamát, és lehetőséget ad szemhatárának tágítására. Jártasságra tesz szert a világirodalomban, megismerkedik

a testőrírók munkáival. Feltételezhetjük: már ekkor felébrednek irodalmi ambíciói.

A város és a kollégium nyújtotta tágabb élményen túl Péczeli debreceni évei alatt feltétlenül figyelembe kell venni egy személyes hatást is, ahol tulajdonképpen koncentrálódik mindaz a szellemiség, ami befolyásolja itteni fejlődését. Ez a Varjas Jánoshoz fűződő közvetlenebb kapcsolatból táplálkozik. Ő az egyedüli tanára, akivel Péczeli levelez az elkövetkezendő idő /külföldi tartózkodása, komáromi prédikátorságának 1786-ig, Varjas haláláig tartó szakasza/ folyamán. A levelezés - egyebek mellett - jól mutatja ennek a kapcsolatnak családiasan meleg légkörét. Közvetlen felettese, mintegy gyámja: ha Péczelinek svájci és hollandiai ismerősei állást akarnak szerezni meghosszabbítandó külföldi tanulmányutjának egy-egy szakaszát, akkor Varjasnak irnak engedélyért. Külföldről való hazatérte után Péczeli Varjas lányát, Katalint veszi feleségül 1783 őszén.

Varjas hatása Péczeli fejlődésére a személyes együttlétkor lehetett a legerőteljesebb. Erre közvetlen adatunk nincs. Varjas nevelői szándékát eláruló dokumentumok - ezek az imént említett levelek - már akkor keletkeztek, amikor Péczelinek új tanítója volt: Európa. Ezért érezhető, hogy a kapcsolat közöttük - jóllehet végig megmarad a rokoni szeretet bensőségessége - változik, a gondolati szétválás csirái az egyoldalú anyag ismeretében is /Péczeli Varjashoz írott levelei elvesztek/ nyomon követhetők. Nem hamisítunk akkor, ha az 1778-86 között írott Varjas leveleket alapul vesszük Péczeli debreceni éveinek vizsgálatához, hiszen az idős tanár lényegében, gondolatilag, nem változott az eltelt néhány év alatt.

Varjas János 1721-ben született. A debreceni kollégiumban végezte tanulmányait 1738-tól. 1748-ban ment "külföldi

akadémiákra". /Svájc, Belgium/. 1750-ben már a "kecskeméti iskolát igazgatja". 1752-ben Debrecenbe megy professzornak. 34 évig tanít "zsidó és ezzel atyafiságos chaldeai, syriai és arabiai nyelveket, a zsidóknak régi szokásokkal együtt." "A szegény tanuló szolga és árva gyermekeknek micsodás tutora és gondviselője volt, azokkal micsoda atyai módon dajkálkodott: mindenki előtt tudva vagyon." A fílarva, érzékeny lelkiületű, ugyanakkor rendkívül fogékony Péczelit is így fogadhatta bizalmába. Varjas egyénisége - s ami számunkra most fontos: Péczeli számára kibontakozó egyénisége az említett levelezésből világosodik meg. Az atyafiságos gondoskodáson túl próbáljuk megragadni a gondolati hatásokat.

A vallásosság, a teológia a legfontosabb számára. Ebben a vonatkozásban nagyon érzékeny: Voltaire-ből - ХИИХА aki a protestánsok előtt oly kedves tolerancia gondolat egyik felvetője és legbuzgóbb harcosa - elsősorban az indifferens embert látja. Érdekes a természettudományokhoz való viszonya. Gondolkozásmódjában van pozitív racionalizmus is. A nyírfa leve állítólag jó szárazbetegség ellen - írja egyik levelében "De ezt csak vén asszony beszédének tartasuk, míg utána nem látunk s tapasztalásból nem tudjuk, amit szükséges erről is tudni." Elég lapos experimentális szemlélet ez, a gondolati általánosításokat nem szereti, "üres disputatiók"-nak nevezi. A filozofikusabb érvek előtt tehetetlen, maradiságát meg sem tudja védeni. Leírja egy kollegájával folytatott beszélgetését. Az valami szervezeti újításról kér tőle véleményt. "Én azt mondtam maradjunk a régi határok között, nem jó a régi csepüt vagy garadját bontogatni, mert kigyó jön ki belőle s megmar.... Azt mondá: Így soha nem lett volna Reformáció is. Én edgyet sem szólottam többet albosszankodván az erőltetett hasonlítás között nem látván egye-

zést." ¹¹

Racionalisztikus elemekkel töltött maradiság jellemzi. A tudomány, a "naturalista historia" művelését azért helyesli, mert már a teológiát kevésnek érzi a korhoz viszonyítva, a tudományok művelése életképessebbé teszi a teológiát is.

Érdekes az az erős vonzalom, amelyet Európa protestáns szellemiségű polgári államai/Svájc, Belgium, Anglia, Hollandia/ irányában tanusít. Ezért érzi olyan fontosnak a diákok külföldi tanulmányutját. Kétségbe van esve, amikor II. József rendelete ennek korlátozására megjelenik. Péczelinek írja "át kell menni Belgiumba, onnan Angliába." Kedves tanítványa utjához jórészt ő teremti elő az anyagi alapot is: "Pénz kellene ehhez ugye?... Lesz az is!" ¹²

Más oldalról: él benne a Debrecenre jellemző nacionalizmus is - viszonya az udvarhoz elég vegyes és változó ugyan, általában attól függ, hogy annak mi az álláspontja a protestánsok ügyében - viszonyt állandó a magyar nyelv, tisztaságának és egyáltalán fentállásának biztosítására törekvő szándéka. Büszke a magyar nyelv rendkívüli vonásaira. Hírhedtek a magánhangzóval írott versei, beszédei ¹³ részben ezt, részben pedig a teológián és minimális tudományosságon kívüli témátlanságát, provenciális maradiságának szűkkörűségét igazolják.

Ez az a - csak nagyvonalakban vázolt - gondolatkör, amely Varjas sajátja, s ami Péczeli számára Debrecenben a legközvetlenebb és leginkább számba veendő világnézeti hatás. Legfontosabb vonásokban tehát: kálvinizmus és ehhez kapcsolódó nacionalizmus, alapvető igény a tudományokhoz és valami közelebből meg nem határozható tartalmu nosztalgia nyugat polgári államai felé.

1778 tavaszán Péczeli - befejezve Debreceni tanulását - "ki-képzése minden oldalú kiegészítése végett" külföldre indul. Az

elinduláshoz szükséges anyagi feltételeket részben édesanyja,
részben a Debreceni konsistorium biztosította.

III. KÜLFÖLDI TANULMÁNYUT./1778-1783/ -----

A debreceni, meglehetősen szűkös környezetet egy sokkal tágabb váltja tehát fel: Európa. 1778 május 20-ika körül indul el és hamarosan Lipcsében találjuk. Itt éri talán az egyetlen kifejezetten német eredetű hatás: megismerkedik Gellert szentimentális erkölcstanító meséivel, és - első nyomaként annak, hogy szépirói ambíciói vannak - a német mester sirjánál fogadalmat tesz magyar mesék írására. Jénát érintve jut immár a svájci Bernbe 1778 augusztusában. Megkezdődnek tényleges tanulmányai. 1779 márciusáig hallgatja az akadémiai előadásokat, a már Debrecenben mutatott szorgalommal és tehetséggel tanul. Szép sikerrel vizegázik. Ezután Genfbe utazik, ahol 1781 tavaszáig hallgat teológiát. Már tökéletesen tud franciául. Horace Saussure - miután Varjas†tól megkapja a beleegyezést - házába veszi fiai nevelőjének. 1782 közepén indul Utrechtbe. Ez utolsó állomása: leteszi a teológiai szigorlatot, pappá szentelik. Tehetsége, tudása és nem utolsó sorban az, hogy tud az emberekkel bánni, sok barátot szerez neki. Tanárai közül néhányval még itthonról is levelez. Tanulmányai befejeztével Van Tuyll van Serooskerken a neves holland tudós hívja meg házához nevelőnek. Péczeli már beleegyezik, amikor megérkezik - Varjas révén - a komáromi kálvinista egyházközség meghívása. Elfogadja, hazautazik 1783 tavaszán.

Mit jelentett ez az ut Péczeli fejlődés szempontjából? Ahonnan legbiztosabban lá lehetne mérni a hatást, - Péczeli külföldről írott levelei elvesztek. Van azonban néhány fogódzó, aminek alapján megközelítőleg rekonstruálni lehet a további fejlődés útját.

/// Számot kell vetni mindenekelőtt azzal a hatással, amit a polgári berendezésű államok /Svájc, Hollandia/ nyújtottak,

benső életük egészével. A legközvetlenebbül a polgári életforma szemlélete, - sőt Horace Benedicte de Saussure, a köztisztviselőben álló svájci, Van Tuyl van Servooskerken holland tudósok házában, illetve környezetében, baráti körében töltött idő alatt a közvetlen megélése ragadta meg. Ennek az élménynek kétségtelen meglátet, a szegény magyar diáknak a polgári életforma magasabbrendűségére való rádöbbenését érdekes módon teszi szemléletessé. Péczeli egyik kollegájának, Blazsek Mihálynak levele Ráday Georognhoz: "Il y a trois semaines, que j'ai été aussi à Genève et j'ose dire que je n'encore jamais vu /sic!/ une ville si peuplée. Et pour vous donner un exemple de leurs richesses, j'étés /sic!/ avec M. Péczeli dans une Campagne, ou j'ai vu chez un Bourgeois douz douzaines d'assiettes d'argent avec tous ses services assortis..."¹⁴

Az életformával való személyes találkozásokon túl, mintegy ennek hatására Péczeli minden valószínűség szerint érdeklődni kezdett a polgári állam berendezkedését illetően is. Később, mint a Mindenés Gyűjtemény szerkesztője és írója az itt vásárolt, ilyentémájú könyvek ismertetésével igyekszik rávenni a magyar nemesteket az ország demokratikusabb ügyintézésére. Általában: Péczeli külföldi útja alatt - a szülői házban kezdődő, Debreceni környezetében folytatódó nacionalizmusának folytatásaképpen, későbbi munkáiból visszakövetkeztethetően - vizagálódásaiban, tanulmányaiban volt valami magyar központúság.

Érdekes bizonyítéka van annak, hogy Péczelit mennyire megfogta a svájci légkör. Már említettük, hogy Péczeli 1781 tavaszán befejezte tanulmányait Genfben. Az eddigi tudomás szerint Péczeli hazaindulóban volt, amikor Saussure felkérte arra, hogy legyen gyermekeinek nevelője. "Megkértem őt magát e célból, de úgy találtam, hogy el van határozva hazájába visszatérni,"¹⁵ írja

Saussure Varjasnak azért, hogy engedélyt kérje a fiatalembernek a további maradásra. Az igenlő válasz megérkezése után Péczeli maradt. Az imént idézett Blazsek-levélben viszont a következőket olvashatjuk:

"Quant a moi, jusqu'à présent j'ai cru que je pouvais faire avec M. Péczeli mon voyage en Hollande, mais quoi qu'il se soit excusé auprès de Köröscsis sur ce qu'il voulait premièrement aller en Hollande, il a pris présent la resolution de rester encore à Genève, chez le Bibliothéquer pour lui aider dans le Bibliothèque publique, celui ci lui promet le logi et le table et on lui a fait esperer que dans une année ou deux /1/ il obtiendra dans une Classe pour enseigner les enfants" /1781. aug. 4./

A lényeges itt az, hogy Péczeli mielőtt megkapta volna Saussure ajánlatát, önmaga próbált magának állása után nézni, hogy Svájcban maradhasson, a szöveg szerint elég hosszú időre. Saussure-höz, mint a két lehetőség közül a jobbikhoz ment.. Nem akart még tehát hazautazni, hiszen Svájc elhagyása után - mint Blazsek leveléből, de a további életrajzból is kitűnik - Hollandia volt a következő állomás. Ezt halasztotta el Svájc kedvéért egy évvel.

2./ Vallásossága - legalábbis a külszint vizsgálva - szintén átmegy bizonyosfokú változáson, tény, hogy teológiai tanulmányait nagy sikerrel végzi, bizonyítványai, ajánló levelei a legmagasabbfokú elismerést mutatják tanárai részéről. Nagyhirű teológusok előtt tart előadásokat. A vallásosságon kívül szerepe van ebben valószínűleg annak a törekvő szellemnek, amit a szülői ház légkörével kapcsolatban említettünk. Mindenesetre annyi tény, hogy a szülői háztól kezdődő, Debrecenben elmélyült protestantizmus külföldön gondolatilag is megalapozott lesz. Ezt a folyamatot - források hiányában - nem tudjuk követni. Két dolog azonban azt mutatja, hogy szakított a Varjas által képviselt debreceni

ortodoxióával.

1. / Egyrészt kötetlenebb, kevesebb tennitartást tartalmazó viszony Voltaire-hez. Varjas egyik - már idézett - leveléből tűnik elő ez a szemléleti különbség: "Voltaire-ről írta volt kld, menyit használt a superstitiónak kiirtására. Tsudáalom ha annak inkább hittek a Frantciák mint Mosesnek és a prófétáknak. De mit használt, ha a superstitióval edgyütt a vallásnak minden érzését is eloltotta." A részletben benne van egy kicsit Péczeli levelének a lényege: Voltaire-hez való pozitív viszony.

2. / Ugyancsak az ortodox teológiától való elszakadásnak és egy új irányu vallásosságnak a fellepését mutatja közvetlenül az is, hogy legbensőségesebb külföldi pártfogói nem teológusok, hanem tudósok.

Horace Benedicte Saussure-nek a házában egy évet - 1781 közepétől 1782 nyaráig - tölt el, de kapcsolatuk, közvetlenebb ismeretségük már korábbról datálódik. Saussure /1740-1799/ scájci természettudós már 22 éves korában a philosophie experimentale tanára a genfi akadémián. Tudományos munkássága /új ásványokat fedezett fel, a racionalisztikus meteorógia egyik megalapítója/, utazásai a kor jelentős egyéniségévé avatták. Az, hogy a teológus Péczeli a természettudós Saussure-rel kerül szoros kapcsolatba - a nevelői állásra való meghívás szignálja a kölcsönös elismerést - mutatja a teológiától távolabbeső területek utáni érdeklődését, illetve vallásosságában beálló minőségi változást. A Varjastól kapott, elég alacsonyrendű gondolati készséggel korlátozott tudományos érdeklődés itt - elszakadva az előző mester laposságától, de a nála kapott alapvető intenció továbbéléseként - magasabb szinten fogad be új instrukciókat. Péczeli minden valószínűséggel beszámolt Varjasnak e téren tett tapasztalatairól, élményeiről: a válasz egyuttal láttatni engedi a tanítvány lelkesese-

dését, de Varjas értetlenségét, sajátos, szűk gondolkodását is:

"Nekünk szükségünk nagyon a Naturális históriára is, hogy ne nevéssenek bennünket a teológia mellett azok, akik most normalisták akarnak lenni egész hazánkban. Az a tudomány valóban gyönyörűséges, helyesli Péczeli valószínűleg megtett megállapítását/ ámbár nem minden disputatiótól üres.." /teszi hozzá a saját véleményét a gondolatgazdagabb természettudományos munkálkodás elítélésére./

Íme: a debreceni professzor a tudományt két ok miatt helyesli /és műveli/: egyrészt azért mert gyönyörködtet, másrészt pedig azért, mert a teológusokat életképesse teszi a normalisták*-kal szemben.

Péczeli számára a tudomány a társadalmi hasznosság szempontjából érdekes - mint a Mindenes Gyűjteményből ki fog derülni. Az alapvető elképzelés azonban már itt kialakult, ezt termékenyíti majd meg a komáromi korszak problémákkal telt levegője.

A másik bizonyítéka Péczeli tudományszeretetének a könyvvállománya, 779 kötet világi művet is tartalmazó könyvtárát jórészt itt, külföldön vásárolta, s közöttük igen nagy százalékban vannak tudomány művek. A recepcióról csak a későbbi Mindenes Gyűjtemény ad tájékozódást.

1/. Az itt csak alapjaiban meglévő tudományok iránti rokonszenv teljesebb értékelését majd a teljes kibontakozáskor, a Mindenes Gyűjteménnyel kapcsolatban kíséreljük meg elvégezni.

3. Még egy szempontból jelentett újat e külföldi ut Péczeli számára. Megismerkedett ugyanis a XVII., XVIII. sz. lényegesebb szépirodalmi alkotásaival, a debreceni kollégiumi könyvtárnál most már összehasonlíthatatlan szélesebben és mélyebben. Itt érezhette meg a leirt szó óriási hatóerejét, majdani otthoni küzdelméhez is itt találta meg a számára különösen nélkülöz-

hetetlen segítőtársak: a könyvet, az új könyvet.

Péczelit az új hatások olyan pontokon érték, amelyeket alapvető csiráiban már Varjas beleoltott. /A nyugati államok felé való nosztalgia, tudományszeretet, tolerancia problematika, irodalomszeretet/. De - amint láttuk - szinte minden vonatkozásban megmutatkozik a továbbfejlődés. Azok a polgári intenciók azonban, amelyeket Péczeli kapott, csak a magyarországi élettel kölcsönhatásban, mintegy funkcionálás közben mutatkoznak majd meg és kezdik élni saját életüket.

1783 tavaszán indul haza. A külföldön elvetett mag sorsa most a hazai talajtól függ.

IV. KOMÁROM./1783-92/

1./ Zayr és Henriás /1783-86/

Péczeli 1783 tavaszán jön tehát haza Utrechtből. Jóllehet a komáromiak - Madari János kurátor levelei révén - két ízben is sürgetik, de ő hivatalba lépés helyett előzőleg 5 éve nem látott édesanyját, majd Varjast látogatja meg Szikszón illetve Debrecenben. Debreceni látogatása személyes életének egyik fordulópontja: feleségül veszi Varjas egyik lányát, Katalint.. Házasságuk boldog. Együtt érkeznek Komáromba ez év szeptember 30-án. Október 5-én kezdi "papi Szent Hivatalás" gyakorolni, miután a város hajósai ideszállítják Bécsből Külföldön vásárolt, tekintélyes terjedelmű könyvtárát is.

Itt, Komáromban marad élete végéig, bár - már mint országos hírnévű író - igen sok helyre invitálják. 1786 július 9-én Debrecenbe, Varjas halála folytán megüresedett professzori szék betöltésére kéri fel Domokos Lajos²⁰. Péczeli visszautasítja. 1791 január 7-én - kihasználva azt, hogy Péczelinek valami ellentéte támadt Komáromban - az ~~et~~éiek próbálják mahukhoz hívni. Péczeli némi habozás után - az ellentétek elsimulásával - nem fogadja el ezt sem, ugyanugy, mint közvetlen ezután a hajdunánásiak meghívását. Általában közszeretetnek örvend Komáromban. 1792-ben, amikor meghal Krisztina nevű leánykája, a temetésre a katolikus céhmesterek is "kiparancsolták a céheket halotti tisztesség tételre."²¹ Ez a gesztus Péczeli komáromi működésének egyik végső eredményét rejti magába.

Próbáljuk megragadni a kölcsönös ragaszkodás okait. Az európai polgári országokból hazatérő Péczeli - láttuk, milyen hatással volt rá ezeknek az államoknak és az ottani polgároknak

számára újszerű élete - mit tapasztalt állomáshelyén? Mi az, miért többet ért neki Debrecennél, majd az állandó munkában belebetegedett szervezetének egy békésebb, vidéki paplaknál?

Komárom a XVII-XVIII. századi Magyarország egyik fontos ipari, kereskedelmi központja. A mintegy 12000 lakosú város a Duna partján fekszik, a Vág torkolatánál. A Duna ország egyik - nemzetközileg is fontos - fő közlekedési utvonala. A Vág Észak-Magyarországot köti ezzel össze. Érthető, hogy fellendül az ipari termelés: a nyersanyag és készárúk szállítása szempontjából egyaránt kedvező helyzetben lévő a város. Ipari és mezőgazdasági termékeket olcsón és biztonságosan szállít a Duna Ausztriába, de Törökországba is. Mindez alapján érthető, hogy az 1775-ös összeírásban Komárom kifejezetten polgári lakosságának száma 9745 lélek, ami nem sokkal kevesebb, mint a lakosság teljes létszáma. Csak mesterember 1051 /1/. A 1785-ös összeírásokat alapul véve: volt olyan mester például, aki 24 segéddel dolgozott.

E tények alapján megérthető Péczeli rokonszenvezése. Az élénk, forgalmas, gazdagodó városban valamilyen mértékben a polgáris légkörből, amit svájci és hollandiai útja alatt megszeretett. Fejlődésére, világnézetének alakulására is hatással van az a város, amely feudális környezetben él, és alapján véve mégis boldogul. Komárom polgársága nem forradalmi. Környezetétől nem vár mást, minthogy életmódjukat, iparukat ne korlátozza a feudalizmus anarchikus rendszere, illetve a Habsburg ház elnyomó politikája.

Komárom távolabbi, de közvetlen múltjában is a legerőteljesebben, legszembetűnőbben felvetődő probléma ebből a szempontból a vallási türelmetlenség. Itt találjuk meg a komáromi polgárok Péczeli iránti szeretetének egyik, még csak a protes-

társokra vonatkozó forrását.

Komárom egyike azoknak a helyeknek, ahol a XVII., XVIII. századi rekatolizációs törekvések a legféltelmesebb tulzásokra ragadtatták magukat.

A komáromi református egyházat 1562-ben alapította Huszár Gál. Oláh Miklós esztergomi érsek és Károly főherceg már 1563-ban parancsot adtak elfogatására, de a prédikátornak sikerült - hívei támogatásával - elmenekülnie. Néhány évtized múlva már a lakosság tulnyomó többsége protestáns. Egy századig jó viszonyban voltak a katolikusokkal. 1672-ben Kollonics bíboros rendeletet adott ki, amelynek alapján a városparancsnok Szundy Istvánt és Guzi Jakabot, az ellenálló református prédikátorokat fegyveres erővel kergette ki a városból. A lefoglalt templomokat és iskolákat az elkeseredett protestánsok felgyújtották. A tetteseket kivégezték. Ettől kezdve szakadatlan az atrocitásokkal tűzdelt ellenségeskedés a katolikusok és reformátusok között. A helyzet a XVIII. század közepétől - ha lehet - élesedett. 1746-ig a kálvinisták az istentiszteletet egy kis faépületben tartották, akkor ettől is eltiltották őket. Halottaikat éneklés nélkül temették el. A nem katolikus mesterembereknek kötelező volt résztvenni a katolikus szertartásokon is. Ilyen alkalommal mondta el nekik - 1774-ben! - a következő mondatot is tartalmazó beszédet a komáromi jezsuiták jellegzetes figurája, Páter Pagács: "Az ördögnél rosszabbak, a pogányoknál, sőt a barmoknál alábbvalók vagytok; méltók volnátok, hogy az országból kiűzetnétek, vagy elevenen megégettetnétek." II. József 1783 elején kiadott tolerancia rendelete véget vetett ezeknek az állapotoknak. De a hosszú, háborgatásokkal telt korszak után - amelyből nem hiányoztak a természeti csapások sem - a hitközség szétzilálódott. Pécaeli hathatós munkája nyomán rendbejött a

kálvinista hitélet Komáromban. ²³

Frissen élnek még a fanatizmus ütötte sebek Komárom polgáraiban Péczeli odaérkezésekor. Ő már korábban, Debrecenben is találkozott ezzel az egész ország protestánsait érintő kérdéssel. Élő problémává azonban itt, Komáromban válik és egyben ez az első hazai momentum, ami gazdagítja Péczeli eddig vázlatosan ismertetett világnézeti szinképét.

Külföldi tanulmányutja - láttuk milyen vonatkozásokban - fellazította a Péczelit addig befolyást gyakorló debreceni ortodoxia egyoldalú hatása folytán feltételezhetően kialakult merev szemléletét. Közrejátszott ebben az is, hogy a debreceni szellemiség átadójánál, Varjasnál is voltak már újszerű elemek. A fellazulás egyik mozzanata az volt, hogy szabadabban tájékozódott a felvilágosodás irodalmában. A meglátogatott külföldi országokban élő vallásbéke és a Debrecenben is élő országos méretű kérdés: a rekatolizáció intoleranciájának ütközése vezette el a fanatizmus elleni harc legnagyobb alakjához Voltaire-hez.

Debrecenben azonban - mint az ország vezető, konzervatív protestáns köreiben - a tolerancia kérdés elsősorban hatalmi kérdés. A katolicizmus intoleranciája elleni küzdelem frakcióharc az ország két legfőbb vallása között. Áll az, amit Alszeghy Zsolt mond: "a tolerancia a felvilágosodás ellenes protestánsok kezében csak eszköz a maguk vallása pozíciójának megjavítására." Országosan a legkiemelkedőbb vezetője ennek a vonalnak gróf Teleki József, aki Essays sur les faiblesses des esprits forts c. munkájában és leveleiben egyaránt támadja a felvilágosodott írók szabad gondolkozását. ²⁴

Péczelit külföld ezzel szemben új irányban indítja meg, amit itthon, a komáromi polgári környezet érlel meg igazán. A tolerancia kérdés itt nem a protestáns egyház hatalmi kérdése

lesz, hanem a polgárság életének, munkálkodása zavartalan feltételeinek biztosítására irányuló harc, a feudalizmushoz hozzátartozó despotizmus vagy anarchia szüleménye: a fanatizmus ellen. A XVIII. század protestáns szerzőinél is kialakul egy népi vagy patriarchális-nemzeti jellegű tolerancia igény egy, szeretetre appelláló és merevség nélküli vallás kialakítására történő kísérletbe. Szűts István lefordítja a Herfort és Klárika című regényt /1792-93/ amelyben a jó papot a következőképpen festi:

"Ez az érdemes egyházi ember az egész községből rendkívül szeretett, s érdemes is volt reá. Igaz barátjuk volt a szűkölködőknek, az árváknak atyjuk, és a betegeknek orvosok.... Alalmaznájának osztogatásakor nem vette tekintetbe a nemzetet és vallást.... Sohasem jött ki a száján ez a szító és szerencsétlen szó eretnek...." stb. ²⁵

A protestáns szerző itt katolikus pap alakját mintáztatta meg. Péczeli kétségtelenül ehhez a vonalhoz csatlakozik első két műve a Zaire és Henriade fordításának elkészítésével. De túlnő ezen szentimentalizmusba hajló tolerancia igényen azzal, hogy nála nem az elvont vágy van tulsúlyban, hanem ez mellett az intolerancia elleni küzdelen a jellemző. A küzdelem azonban nem a katolicizmus, hanem az intolerans katolicizmus ellen irányul. Az Henriade fordításának előszavában például a következőket írja:

"Hogy némelly Olvasók meg-ne botránkozzanak ebben /-háritja el magától a fenti vád lehetőségét -/, hogy sok Szerzetesek és Papok fekete szinokkal festetnek-le abban a munkában; gondolják meg, hogy ezek a dolgok estek ez előtt 200 esztendőkkel, a'mikor még egész erejében égett az üldözésnek tüze, és nem lehet ez, semmi kisebbségekre azoknak a más Szerzeteseknek és Papoknak, a'kik a'keresztvény vallásnak ezt a motskát mind tanitá-

sokkal, mind jó példájokkal igyekeznek le-mosni."

Az Henriade X. énekének egyik jegyzetében pedig olyan protestaáns papokat dicsér meg, akik minden "szentül élni kívánó papistát" beengednék a menyországba, ²⁶

De ezen túlmenően az életrajz is igazolja ezt. A Minden Gyűjteményt szerkesztő Péczeli jó viszonyban van a katolikus kispapokkal, akik őt mintegy szellemi vezetőjüknek tekintik a nyelvkérdésben. Battyányi püspök számára pedig Péczeli művei könyvtárának díszét jelentik. ²⁷

A tolerancia kérdés mellett Péczeli működésének e szakaszában felvetődik egy másik, hozzá szervesen kapcsolódó társadalmi kérdés is, ami szintén mutatja, hogy nemcsak protestáns, hanem polgári ~~ÉRDEKEIRŐL~~ érdekekről is van itt szó. Sőt, bizonyos fokig ez a központi probléma, hiszen az Henriade forrás előszavában mindjárt első helyen, és terjedelemben is legbővebben a jó-fejedelem kérdést pendíti meg. Innen derül ki, hogy Péczeli fő-álma az olyan uralkodó ideal kialakítása, amelyik gátját szabja a feudalizmus szülte anarchiának, nem despota: gondoskodik alattvalói jólétéről, biztonságáról. IV. Henrik, a "Francia Népek Édes Atyja, a Királyoknak példája, s az egész földnek gyönyörűsége" a megfelelő ideál. "Azt akarom én, hogy a leg-utolsó jobbágnak is legalább egyszer egy héten tyúk föllyon a konyháján"- idézi egyik mondását.

Utaljunk vissza egy pillanatra arra, hogy Péczeli rokonszenves volt az egész Komárom polgárságának. Ez a magatartás oka ennek, de egyben mutatja azt is, hogy Péczeli egyre inkább azonosul új környezetével.

Talán itt fogható meg legjobban az a közös szál, ami őt Voltaire-hez fűzi.

Voltaire a francia nagypolgárság érdekeinek kifejezője. aki jól tud élni egy érdekeinek megfelelően átrendezett feu

dalis rendszerű társadalomban./Abszolút monarchia/ Péczeli külföldi élményeinek útján, a komáromi polgári környezet kezdődő befolyására képviselője lesz a gyenge, önerejéből harcot folytatni nem tudó magyar polgárságnak, akinek elsődleges feladata az, hogy megkísérelje kiépíteni a feudalizmuson belül azokat az állapotokat, amelyek engedik folyni az ő, immár másirányban feudáló életét.

Voltaire éles harcot vivott az osztálya előtt tornyosuló gátaik ellen. Az éles harcra, mind osztályának, mind neki meg van az ereje /egészen konkrétan: anyagi függetlensége/, addig Péczeli polgársága gyenge. Harcolni csak a feudalizmus következményei ellen tud /intolerancia elleni küzdelem/ és - mint később látni fogjuk -: a meggyőzés eszközével akarja rávenni a nemeseket a polgári életmód befogadására és - saját útját is könnyítve - követésére. Voltaire-nél az erő jele, hogy eljut a tételes vallások tagadásáig, a deizmusig. Péczelinél a gyengesége, hogy vallásossága - jóllehet érzelmes és gyakorlati szempontu vallásossággá alakul a későbbiek folyamán - mindvégig élő és eleven érzés. A gyengeség másik megnyilvánulása a széleskörű tevékenység, ami már ekkor jelentkezik Péczeli működésében: erős tájékozódás az ország legnagyobb potentátjai irányában. Műveit - főleg francia nyelvű - levelek kíséretében elküldi a számottevő közéleti személyiségeknek, meg akarván őket nyerni soron lévő céljaira.

Komáromi tartózkodásának első időszakában tehát egy társadalmi gondolattól átitatott tolerancia probléma felvetése az egyik mutatója Péczeli tevékenységének. Az ismerttetett konkrét helyzet teljesen érthetővé teszi, hogy Péczeli a Zaire és az Henriade fordítását adja először.

A/. Zayra ²⁸

1784 elején került ki Streibig József győri nyomdájából tehát megérkezése után hamarosan belekezdhetett. A már említett Teleki Józsefnek ajánlotta:

* Te kedves barátja a kilenc Muzsáknak!
Kegyes filozófus díszre két hazánknak,
Ki mint Newton megmérsz földet s eget egybe
S nyugodni Miltonnal szállsz a Pindus hegyre,
Mikor nem kívánja Themis bölcs munkádat,
Hol Plátóval töltöd, hol Lokkal Lórámat,
Te kinek sok ország nevét becsben tartja
A Tames és Pontus szép vized két partja,
Gróf Teleki József hazánk mecénássa,
Enged, hogy homlokán neved Zayr lássa;
E név cédrus láda s ciprus sír helytt léssen,
Igy az idő foga benne kárt nem téssen,
S ellene az irigy bár száját megnyissa,
Rá metszett hogy neved léssen érc paizsa!

Azaz: Teleki Józsefben elsősorban azt a magyar főurat látja, aki megjárta a nyugati országokat, műveltsége Newton és Locke gondolatait is tartalmazza, tehát jelentős mértékben polgári jellegű. Teleki viszont elsősorban a hazai konzervatív protestantizmus feje. Innen van az, hogy 1784 szept. 14.-én kelt levelében már vita van közöttük két kérdésben: Gyöngyösről /Péczei nem becsüli sokra/ és a magyar nyelvről. /Péczei szerint szegény, fejleszteni kell./ A Telekivel való kapcsolatának a lazulását főleg az mutatja, hogy a levelezés innen ritkul, erősebben csak Péczei utolsó, visszavonuló korszakában ujul meg.

A Zaire-t Voltaire 1728-ban írta. A darab lényege, az intolerancia szinte minden szempontu elítélése. Az intolerancia a gátja a darabban annak, hogy a szerelmesek boldogok legyenek /érzelmi vonatkozásu ítélet/ annak, hogy az emberek kifejtsék mindazt a jót és nemest, ami bennük potenciálisan él /értelmi vonatkozásu ítélet/, annak, hogy a jó fejedelemből tevékenyen, ténylegesen jó fejedelem legyen. /Az államérdek szempontjából következő ítélet/ Otoman alakjában sok van a felvilágosult abszolút uralkodóból. A vallási kérdések nála háttérbe szorulnak az emberi kérdések mögött: a hűtlenséget a szerelemben sokkal nagyobb bűnnek tartja, mint a számára elég lényegtelen vallás-cserét. Jóindulatu, kegyes: az apja által elhagyott keresztény foglyokat szabadon bocsájtja.

A fordítás eleven, könnyed magyarsággal folyik. Toldy Ferenc nem véletlenül nevezte a kor legszerencsésebb fordításának. A Zayr-ral kapcsolatos egyéb kérdésekről az Henriade fordítás kapcsán ejtünk szót.

B/. Henriade ²⁹

A Zayr megjelenése után majdnem két év telt el, amig Péczeli elkészítette és kiadta Henriade fordítását. A késedelem - mert ismerve Péczeli hallatlan munkatempóját ez a két év annak számít - több okból következhetett be. Varjas leveleiből megtudta, hogy Debrecenben Szilágyi Sámuel is dolgozik ezen a munkán. A készülő fordításból némi mutatványt megkapva folytatta csak a munkát. Péczeli mást akart a fordítással mondani, mint Szilágyi.

A másik ok lehet: betegsége. A Henriade előszavában felpanaszolja:

"Az én változó egészségem alig ha megengedheti nékem,

hogy több ilyen munkákkal szolgáljak kedves Hazámnak, de ennek szeretetére kényszeríték mindeneket, kik én nálam mind erősebb testel, mind több elméleti tehetséggel ajándékoztattak meg, hogy írjanak, vagy fordítsanak több ilyenforma könyveket.."

A harmadik és biztos ok az, hogy Voltaire művével, gondolataival meg kellett "mérkőznie", neki, a magyar fordítónak.

Voltaire műve a jó fejedelem és tolerancia problematika legnagyobb hatású feldolgozása a XVIII. században. A nagy francia író akkor kezdte el írni, amikor a feudális önkényt személyes életén keresztül is megismerte. Péczeli a jó fejedelem és a tolerancia kérdés miatt nyúl Voltaire e művéhez, de lényeges különbség van a két író gondolati magatartása között.

Voltaire, a deista Voltaire a fanatizmust mint a tételes vallások járulékát ítélte el. A protestáns Péczeli ezzel szemben a katolikus intoleranciát támadja. Ez érthető, mert mint magyar kálvinistát a katolikus intolerancia által ütött sebek bántják közvetve és közvetlenül. Ezért teszi erősebbé a fordítás folyamatában azokat a sorokat, amelyek a katolikus fanatizmusra, általában a katolikus vallás bűneire vonatkoznak:

Voltaire:/V.ének/

"Les uns sont deumeurés dans une paix profonde,

Toujours inaccessible aux vains attraites du monde

Jaloux de ce repos, qu'on ne peut leur revir

Ils ont fui les humains, qu'ils auraient put servir"

Péczeli:

"Sokan barlangjokban békével maradtak

Ez álnok világnak s testnek lelyt nem adtak

S mint hogy a testségben fő javokat tették

kerülték az embert s e kincset féltették"

stb.stb.

Voltaire drámájában Szent Lajos beszédének bizonyos fokig sz igazságtevő szerep jut./X.ének./ Péczeli nem érthet egyet a katolikus vallásnak, mint az egyetlen igaz vallásnak aposz trofálásával."Nem kellett volna tehát a X dik Énekben homi-bé Bourbonot, mint akinek még könyörgése is bűnös, valameddig a'Reformata Vallásban ne marad.... Igaz az, hogy Bourbon minnek-utána a'maga Népet meggyőzte, Pápistává lett; de ő mind az előtt, mind az után egygy Istent és emberket szerető, jó szívű Fejedelem volt, ebben tartván az egészsz keresztyén Vallásnak velejét; nem pedig a külső ceremóniákban."

A megváltoztatott beszédben a hitről a következőket mondja:

"Tanítsd meg, hogy a hit belső valósága

Az igaz szeretet s a lélek jósága."

Ez eltérés az ortodox protestantizmustól és eltérés Voltaire indifferentizmusától is. Első lépés ez egy tétélektől viszonylag megszabadított, polgári igényeknek átalakított, később kialakuló vallásos szemlélet felé. A vallás tartalma a lényeges Péczelinek, Ami Voltaire-nél közömbös,- ez okozza a fordításban meglévő eltérést,- részben.

Péczeli és Voltaire közötti világnézeti különbség, csak az egyik ok, amiért a fordítás szabad, de lényegileg itt keresünk annak az alapjai, amiért Péczeli teoretikusan, általánosító igénnyel is a szabad fordítás mellett emel szót. Néhány év múlva a fordítás módszerének kérdéséről Batsányi és Rájnis József fog polemizálni. Péczeli Mindenés Gyűjteményének egyik cikkével szintén beleszól a "pennacsatába". Szabad fordítási módszeréről vallott nézeteit D'Alembert egyik tanulmánya /Observation sur l'art de traduire...²⁰/ alapján fejti ki. A Henriade fordítás előszavá-

ban vetődik fel nála először a szabad fordítás D'Alembert-re hivatkozó helyeslése:

"A mi ezen Munkának fordítását illeti, követtem abban azt a nemes szabadságot, mellyel élnek az Anglus és Franck fordítók... követtem azokat a bölts Régülékat, mellyeket ad a jól fordítani akaróknak D'Alembert.... Azt adja a többek között tanátsul ez a Nagy Filozófus a Fordítóknak, hogymint meg annyi Bajnokok, úgy vijjanak-meg az Autorokkal, mellyeket tulajdon nyelvekre által tenni igyekeznek, ezt tévén tcélul, hogy ők azokból az Ideákból mint olyan szép vagy még szebb munkát rakjanak össze, született nyelveken...."

A korábban elmondottak alapján világos e gondolatok Péczeli által történő recepciójának tartalmi oka. Van azonban egy másik szempont is, amit későbbi gyakorlatában szintén követni fog.

A hű fordítás mindig feszítő erő a nyelvre: szinte követel~~és~~ a magyar nyelv megújítását, mert ott van az idegen mű nyelve, ami mérceként szolgál. Ezzel a módszerrel járnak együtt a "xenológizmusok", az idegenszerűségek, amelyek viszont - jóllehet elősegítik nyelvünk gazdagodását - kizárják az "együgyű és középszerű olvasásu ember"-eket az olvasók köréből. A felvilágosult gondolatokat átplántáló írók - most függetlenül a gondolatok színvonalától, mert Bessenyeire és Péczelire egyformán érvényes ez - mondanivalójukat terjeszteni akarják, és ezért az érthetőségre törekszenek a "bévett szók segítségével." Fordításuk tehát az eredeti munkából való gondolati eltéréseken túl ezért sem lesz hű. Az eredeti szöveg a fordítás folyamán érthető, viszonylag általánosan ismert magyar nyelvre kerül át, ami nagyon sok vonatkozásban egyébként is képtelen az eredeti pontos visszaadására. Némedi Lajos állapította meg e kor Henriade fordításainak

stilusát összevetve az eredetivel, hogy a magyar fordítók a francia eredetiben meglévő elvont fogalmakat csak kézzel fogható konkrétsággal tudják csak visszaadni. Például:

Voltaire-nél /I.ének/

"Le poids de sa couronne accablait sa faiblesse"

Péczelinél viszont:

"Országá zablája alig állt kezében"

Vagy Voltaire-nél /VII.ének/:

"Quelle est de Dieu sur eux la justice supreme?"

Péczelinél:

"Mint méri ézeket vallyon az Ur fontya?"

Előfordul az az eset is, hogy a magyarban nincs meg a megfelelője az illető szónak, vagy ha van, az nem elég elterjedt. A "coutisan" szóra nem tud magyar megfelelőt, de lehetőleg a "théatre"-ra is más kifejezést keres.

Utaljunk itt Kazinczyhoz való viszonyának egyik, nyelvi vonatkozású mozzanatára. Ugyanis a hű és szabad fordítás módszerének kérdéséről folytatott széleskörű vitának volt egy mellékhatása is, Péczeli és Kazinczy között. A kassai Magyar Múzeum 1789.II. negyedének 101 lapján Kazinczy megtámadta Péczeli Young fordítását. Péczeli nem válaszolt, de - mint ezt Páloczi Horváth Ádámmal közölte egyik balatonfüredi tartózkodása alatt: rossz esett neki.

Mit mond Kazinczy?

"Valóban sajnálni lehet, hogy az a tömöntség, a mely az olvasóval a Young gyötrelmeinek nagyságát oly elevenen érezteti, és a melynek egyik tisztelt tulajdona, a Péczeli paraphrasisában eredeti tüzét elvesztette; tagadhatatlan ugyan az, hogy így sokkal többen fogják Youngot érteni, mintha szorosán anglus

szerint lett volna fordítva; de annak, a ki a hazai nyelv elővitelére törekedik, nem annyira azt kell óhajtani, hogy még a tudatlanok által is megértessék, mint azt, hogy azoknak, kiknek számok igen kevés, javallását megnyerhesse."

Ime: a két eltérő fordítási mód között eltérő a két író nyelvszemlélete, és ez esetben különösen árulkodó módon: különböző irányu világnézete.

Péczei és a fordítás

Péczeinél abban, hogy szabadon fordít, bizonyos fokig az eredetiség szikráját kell látnunk, hiszen az eredeti mű adta problémakört egyéni módon alakította. Tartalmi vonatkozásban már láttuk a magyar író eltérő, egyéni véleményét néhány dologban. Ugyanez megvan a formában, a költői eszközökben is. A költő Péczei mutatja meg néha magát.

Voltaire /VIII.ének/:

"Le fer étincelent se plongeait dans son sein

Sous leurs pieds tint de sang ces chevaux le foulerent

Péczei:

" Szikrázó fegyverét úgy mellyébe szurja,
Hogy a tajtékos vért orrán száján turja.
Szörnyű roha nással a földre lefordul,
Vére s agyveleje egygyütt messze tsordul,
Hosszan el nyul teste, foga a port rágja,
Minden tsontját s bélit a ló öszve-vágja".

Péczei e két fordításának kapcsán láttuk, hogy célja e művel gondolatainak terjesztése. De ezen túlmenően, kialakulóban van nyelvi programja is. Ez adja a két fordítás másik létrehívó okát.

A magyar nyelv a kor egyik kulcskérdése. A Mindenes Gyűjtemény kapcsán részletesebben foglalkozunk Péczei idavonat-

kozó, ott már teljesen kibontakozó elképzeléseivel. Egyenlőre pályája indulásának ilyenirányu motivációit próbáljuk vázolni.

A szülői ház, a debreceni korszak konzervatív nacionalizmusával megalapozott szemléletére a nyugati független, ~~államok~~ államok ilyenvonatkozásu élménye hatott. Nacionalizmusának első megnyilvánulásaként Péczelit a nyelv ügye minajárt a megérkezés után foglalkoztatja. Tanulmányt ír róla /ami talán a Zayre előszavának készült/ s ezt elküldi Varjasnak. Sajnos ez a kézirat elveszett, illetve hozzáférhetetlen helyen lappang. Varjas 1784 június 22-i leveléből értesülhetünk létezéséről, - és Varjas kommentálása révén főbb vonalakban a tartalmáról is.

" Mikor T.Uram csomóját vettem, épen nálam volt Dr Veszprémi Uram, felbontván olvassuk, de mások jövén ránk, kért ő kegyelme, hogy közöljem és most ott vagyok az egész írás!

Válaszol rá "tsak ugy a mint edgy olvasása után fejembe vettem".

A válaszok alapján a következőket lehet megállapítani:

1./ Péczeli - legalábbis bizonyos mértékig - hiva a purizmusnak /Varjas ezzel nem ért egyet./

2./ Nyelvbővítést javasol, "a Frankok és az Anglusok" mintájára. Varjas megjegyzése: helyes, de a köznépet is az olvasásra kell szoktatni, mert különben nem értik majd meg a nyelvet. Ezért csak a jövőben tudja elképzelni.

3./ Péczeli "nagy bátorságot vett magának a Criticában" amit Varjas nem tart helyesnek.

4./ "Gyöngyösiért pedig talám sokan kardot rántának".

Végso véleménye: "Egy szóval, talám az egész irás hallgatásba maradhat".

Péczeli tehát merész igényekkel lép fel. Varjas tanácsai mindenesetre elgondolkoztathatták. A komáromi közönség, nem utolsó sorban a prédikátori hivatal betöltése /ahol közvetle-

nül érezhette, tapasztalhatta az emberekkel való értelmi, érzelmi kapcsolatnak eszközének, a nyelvnek szerepét, és e kapcsolat fontosságát/ a Varjas által javasolt irányban indítja el. Utolsó, végső oka ez lehet annak a 2 évi szünetnek, ami a Zayre és Henriás elkészítése között van. Péczeli új irányvétele azonban elsősorban egyéni élményekből fakadó meggyőződés eredménye. Varjas legáltalánosabb érvényű, egész működését befolyásolni akaró tanácsa: "Azt elhiszem előtte tartja T. Uram, mitsoda hivatalba vagy. Jó lesz abban a határba maradni és abban szolgálni az Ekklesianak..." - hatástalan marad.

Péczeli két fordításának nyelve tehát a kor magyarságával íródott, könnyed, jól gördülő verselésben. Elsősorban ez a szempont az, ami miatt lassan országos híré iróvá kezd válni. A főurak, illetve a nemesi írók - a nekik megküldött munkáira válaszolva - elsősorban / és szinte kizárólag / művei nyelvét dicsérik. Gvadányit nagyon megörvendezteteti a "Magyar Henriás", "a melyben oly sima csinos igaz tökéletes magyarságot találtam, melynél szebbet lehetetlen kívánni". Orczy Lőrincz véleménye szintén elismerő. Gróf Pálffy Károly kancellár levelében pedig ezt olvashatjuk: "Megmutatta ezzel az Ur, mely gazdag a mi nyelvünk, és hogy a kifejezésnek hathatóságában egy nyelvnek sem enged." ³¹ A tartalmi vonatkozások szinte nem is említődnek, azaz hallgatólagos beleegyezésre találunk. A patriarchalis beállítottságu, békés életet igenlő Orczynál és Gvadányinál, valamint a jozefinista Pálffynál a tolerancia igény, a tolerans magatartás helyeslése érthető. Hogy Péczeli nem a katolicizmussal intolerans, azt a kegyesrendi Benyák Bernát - szintén a Henriás nyelvi vonatkozásait magasztaló - levele ismételve bizonyítja. ³⁴

Megróvó levélről egyről van tudomásunk. Gróf Károlyi Antal - egy, a Young fordítást dicsérő levél kapcsán - fejti ki nem tetszését. "Je ~~souhaiterais~~³⁵ souhaiterais, que cet auteur fut tout a fait ignoré de tout de le monde, pour ne pas empoisonner le monde et ma Nation encore innocente". Ez a megatartás ritka és teljesen egyedi eset a kortársak között. Kazinczy a Pályám emlékezetében nevet nem említi utal rá, elég gunyoros hangnemben. ³⁶

A Komáromban töltött, 1783-tól 1786-ig tartó első időszak tanulsága röviden: Péczeli számára a nyugaton tapasztalt - és megszeretett - polgári élet alacsonyabb szinten bár, de realitás lesz azzal, Hogy Komáromba, a kor egyik leghatalmasabb magyar városába kerül. A gyenge, elmaradott magyar polgárság legközvetlenebb, megérkezésekor még frissen élő problémáit - a jó fejedelem és a tolerancia kérdést - veti fel. Ezért nyúl Voltaire két, fanatizmust elítélő és a felvilágosult abszolút uralkodó ideálját megfestő művéhez. Vallásossága - most már kikapinthatóan - fellazul: az intolerans katolicizmussal szemben nem a protestantizmust, hanem egy "ceremóniáktól" független, az istennel közvetlen kapcsolatban lévő vallást állít szembe. Ez a vallásosság erős, innen a Voltaire-től való eltérés, a szabad fordítás gyakorlatban és elvben is. Mindvégig meglévő, a protestantizmushoz kapcsolódó nacionalizmus adja fordításainak /módszerre vonatkozóan: szabad fordításainak/ másik okát. A mindenki /köznép/ által beszélt magyar nyelvet akarja terjeszteni /először és elvben: bővíteni/ munkáival. Irói működését a "hazáért" végzi.

II. Yung'Éjtszakái és a Haszonnal Mulattató Mesék./1787-88/

A Henriás után Péczeli országos nevű író. Nem csupán a közvetlen irodalmi és főúri körökben dicsérik munkáinak nyel-
vét. A Magyar Hirmondó /1786. 608 l./ a közönség számára már így népszerűsíti a fordítást: "Hogy a fordítás által a könyv semmit sem veszített a maga szépségéből, arra soha se kell egyéb próbatételek az, hogy: Azt, ama nagy nevezetű s tudományu P.J.Ur, a komáromi R.eklesia egyik érdemes Lalki Tanítója fordította."

A fokozatosan ébredő nemzeti mozgalom a magyar nyelv sikerének örvendett Péczeli munkáiban. Kifejezetten nacionalista szempontú vélemény kap például hangot Orczy levelében Kazinczyhoz: ³⁷"Péczeli Henriása...most kezembe forog s gyönyörködöm, melly jól fordította Voltaire munkáját: van annyi tűz a Scythiai magyarázatban mint a frantziában, ha ugyan fellyül nem haladja." A fejlettebb ízlésű Ráday Gedeon is azonnal nyelvi összehasonlitásokba bocsájtkozik: szerinte nem olyan mint az eredeti, de a német és deák fordításnál jobb. ³⁸

Voltaire már a világi körökben általában "Bevett" szerző. Péczeli tolmácsolásával "született nyelvünk oszloává" ^Pemelkedik ezekben a körökben.

Ez a széleskörű népszerűség, továbbá az, hogy Péczeli - láttuk milyen indokok alapján - szívesen került kapcsolatba az ország nagytekintélyű főuraival, magyarázza 1787 elején tett pest megyei utazgatását. Főleg főúri barátait látogatja meg: Orczyt, Podmaniczky Józsefet Pesten és feltehetőleg Ráday Gedeont Pécelen. A patriarchális nemes Orczy, a művelt, választékos ízlésű Ráday, a mély ~~éxxéxx~~ nemzeti érzésű Podmaniczky József ³⁹szívesen fogadta a művelt, nemzeti érzésű, polgáriasságában is békés komáromi prédikátort. Jól csevegő, lebilincselő

modoru, nagy olvasottságu, öltözködésében a franciás "módit" követő papot láttak vendégül, aki - ismételjük - országos híró író és ráadásul nemes származásu is.

Ez utja során részt vett az 1787-iki protestáns zsinaton, ahol közfelkiáltással a dunántuli szuperintendencia főjegyzőjévé választották meg. Péczeli nem fogadta el.

Az Henriade fordítás kapcsán láttuk, hogy vallásosságában már ott beállt bizonyos fellazulás, tétélektől való megszabadulás. Ez folytatódik most, egyrészt azzal, hogy visszautasít egy jó állást, mert vallásos szervezetbe való bekapcsolódást jelentene, ő pedig nem akarja minden idejét egyházi ügyekre fordítani. Másrészt pedig 1787 tavaszán megjelenő munkája: Young fordítása az Henriás-ból kielmezhető vallásosságtól is előre lépést jelent.

Young Éjtszakái. ⁴⁰

Edward Young /1681-1765/ az angol "temető-iskola" egyik reprezentatív költője. Night Thoughts /1744/ c. munkája európai méretű népszerűségnek örvendett: alig néhány év múlva már van francia és német fordítása is. Nagyon szeretett feleségének és két gyermekének halálát siratja el: sötét, borongós hangulatai ragadják magukkal a szentimentális európai polgárt. Így Péczelit is. Ez az érzékenység nála kétségtelen polgári eredetű: a gyengeség jele. Sokkal inkább fontos mozzanata azonban a fordításnak az a vallás, ami itt megszólal. Nem más ez, mint érzékeny kapcsolat isten és ember között. A tétéles megkötöttségek teljesen hiányoznak, helyesen a "józan okosság" alapján áll. A vallás tartalmát csak ennyiben látja:

"Gondviselés, Halhatatlanság... ez a kettő az a megmozdulhatatlan oszlop, amelyhez kell támaszkodnunk, a többi

nem egyéb egy szélvésztes tengernél, amely minket elnyél."

A továbbiakban pedig:

"A józan okosság a gyökés és a török, a Hit a virág: ez lehull s elhervad, de az okosság halhatatlan lesz, mint az a Mennyei Atya, akitől származott.... Az okosság az, amelyet az Ur különösen kedvel... Higgy és mutasd meg ezzel az emberi okosságot".⁴¹

Csak egy tételt hangoztat: a halhatatlanságot.

A XVIII. század második felében kialakul a protestantizmuson belül - az új, felvilágosult korszak hatására, az ortodoxia ellenhatásaképpen - a Nacionalista irány.⁴² Péczeli József egyik képviselője ~~xxx~~ Magyarországon ennek az áramlatnak. A Young fordításban felbukkanó érzékeny és nationalisztikus elemek Péczeli polgárvoltával hozhatók összefüggésbe: a polgári élettel való közvetlen kapcsolat alakította ki ezt a magatartást.

Fordítását Young francia átültetőjének Le Tourneur-nek munkájából készíti. Szabadon fordít: "A nehezebben érthető szövegeknek formáját Nemzetünknek Nyelvére s természetére alkalmaztam" írja előszavában.

Orczy Lőrincznek, Báday Gedeonnak, Darvas Ferencnek és Beleznay Miklósnak szóló ajánlólevelében a nyelv ügye van a központban. "Csak ezen könyvetskének elolvasása meg-fogja még inkább győzni Nagyméltóságokat arról, melly alkalmas legyen ez a 'Nyelv a' leg-mélyebb s leg-hathatósabb gondolatoknak is értelmesen való kifejezésére. Meg-fog győzni minden igaz Hazafiakat arról, hogy nem igaz vád az, mellyel terheltetik...."

A nemzeti mozgalom egyre jobban érezteti hatását, s a nemzeti mozgalom maga is érzi a hatást: örül annak, hogy a

magyar nyelvet, lényegében a változatlan nyelvet ilyen ügyesen tudja kezelni egy írója. A kortársak zöme "kitörő lelkesedéssel" fogadta. Tartalmi szempontból sem esik kifogás alá: az érzékenység korhangulat a németesítéstől féltő nemesi olvasó közönség körében is. Péczeli nyelvi programja azonban bővül. A Tartalmi változás mellett már - általa is megfogalmazottan - fel lép az Henriás kapcsán felvetett szempont következő művében.

b/. Haszonnal Mulattató Mesék /1788/

1787 április 18-án Örczy Lőrinczhez írott levelében már olvashatunk a készüléséről: "... ime egy originalis munkának, mellyben mét annyi mint az Henrias, egy darabocskáját, mellyel a poétákat serkentgetem, küldöm Nagyságodhoz..." Csak 1788 tavaszán jelent meg. Teljes címe: "Haszonnal mulattató mesék, mellyeket, mellyeket rész szerint Esopusból vett, rész szerint maga csinált, s az olvasásban gyönyörködő ifjaknak kedvéért könnyen érthető versekbe foglalt Péczeli József....

Mi volt Péczeli célja a Mesék irásával? A Zayr és Henriás kapcsán láttuk, hogy Péczeli fordításait már ott is meg lévő problémák megoldása érdekében írta. A Mindenest Gyűjteményből kiemelhető "ars poétiká"-ja szerint is a költőnek műveivel társadalmi funkciót kell betölteni, az írott műveknek hasznosnak kell lenni a gyönyörködtetésen túl.

"Áldott légyen az olyan Poeta, a'ki a'gunyolásnak korbátsával meg-ostorozza a'vakmerő bünt, mellyet más Törvény-s ékek nem büntetnek meg; aki sir a sirókkal, örül az örülőkkel, és a'mi életünket ezerszerte gyönyörűségesebbé teszi."/Könyv Írókhoz.M.Gy.II.3./

Más Helyről:

"A poesisnek nem tsak az a vége hogy tetszen, hanem az is, hogy oktasson."/Közönségesen a poesisről/.

A tanító mese par excellence oktató műfaj. A Mindenes Gyűjteményben kécióbb Péczeli azt a szerepét emeli ki, hogy rendkívül hatásos eszköz az emberek tudatának átalakítása szempontjából. /Oktató Mesék IV.401./

Csak hamar Róma Városának fundáltatása után, a felháborodott népet egy Mese tsendesítette le.

A Zayr és a Henrias egy ^{szelvény} közvetlenül felvetődő, aktualis probléma között le: A polgárság élet feltételeinek biztosítása a feudalizmus keretei között. /Jó fejedelem és tolerancia kérdés. / Ez a szempont azóta - nagy vonalakban - rendeződött. Ugyancsak a két fordításnál láttuk, hogy a szabad fordítás módszerével az eredeti mű gondolatkörét és kifejezőeszközeit egyéni elgondolásaihoz - ez egyben azt is jelenti, hogy a magyar viszonyokhoz - alakította. A Mesék kapcsán szintén szembe kell néznünk ezzel a kérdéssel. Több szempont bonyolítja a helyzetet. La Fontaine, Aesopus, Gellent valamint mind máig ismeretlen források alapján dolgozott, kifejezetten nem fordított egyetlen mesterétől sem. Igen gyakran keveri az elemeket /Szántóvető és fiai/ Sas, matska, vad kotza; Farkas, kutya; Nap, békák; Bárány, farkas; Farkas, Gólya; Hegy, egér/, esetleg ragaszkodik valamilyik szerzőhöz, de bőviti, rövidíti mesterének meséjét, esetleg egyéni leleményű mozzanatokkal gazdagítja. /Nyul, veréb, ölyű; jobbágy, halál; Oroszlán, egér; Róka, farkas; Galamb, hangya; Oroszlán, légy, pók; Rák és kánya; Jupiter és minden állatok; Has és a többi tagok - La Fontaine után, Légy, hangya, Vadász, kopó; Békák, gólya, Vendégség kalmár, moriók, Utas, makk, tök, - Aesopus után./

Nem idéztünk minden példát. Péczeli szabadon válogat forrásai között: a cselekményvázát, jól sikerült kifejezéseket átvesz, megfelelő mesét választ ki arra, hogy mondanivaló-ját

ját elmondja. Itt közelíti meg legjobban az eredetiséget, ő maga "originális" munkájának nevezi. A mese elemei vándorolnak. Az elemek az alkotók kezén eredeti munkává állnak össze, bővülnek, alakulnak. Péczeli meséinek forrásait az eddigi kutatások feltárták./Barbarics Róbert: Péczeli mint meseíró ERK.V. /188.1/ 659. valamint Takács Sándor és Gulyás Pál említett tanulmányaikban./ Az azonosság helyett próbáljunk választ adni az eltérésekre, Péczeli egyéni vonásaira.

Nyilvánvaló, hogy Péczeli meséket cél érdekében írt. Milyen tanításokat tartalmaz kötete? A mesék tanulsága alapján a következő főbb tematikai csoportok bontakoznak ki:

1/. Az összetartást, a szeretetet öt meséjében propagálja: 1,3,4,30,33.

2./ A mértékletesség, a "biztos", az előrelátó óvatosság érdekében ír a meg gondolatlanúság, a tulzások, a fejetlenség ellen, a szorgos munkás életet dicséri a henyélők, az ábrándozók elítélésével. A mesék zömét ez alkotja: ötvenöt meséből húszonhat ezt a problémát ragadja meg./2,4,15,16,17,19,20,22,23,24,28,29,31,32,34,37,40,41,44,45,46,49,50,51,53,55./

3/, A "nagyok", a "hatalmasok" elleni kritika szólal meg öt meséjében. 8,9,14,39,42.

4/. A szorult helyzetben lévőket nem nevetni, ~~é~~ segíteni kell! Általában: bűnök az emberiség ellen 6 meséjének tárgya. 7,12,36,48,38,54.

5/. A társadalmi élettel kapcsolatban: megváltozhatatlan 2 mesében /9,43/, a szabadság a legfontosabb egy mesében./35/.

6/. Két meséjében pedig a protestáns papok szomorú helyzetét dolgozza fel./8,25/.

A mesék tematikai felosztása is mutatja - figyelembe véve a "poézis"-ről és különösen a mesékről vallott, önmagában és

polgári jellegű, "Hasznossági elméletét - hogy itt egyszerre az erkölcsnemesítő pap és - hangsúlyozottabban:- a polgár szólal meg. Az a tény, hogy a meséknek csaknem felében az előrelátó okosságot, az óvatosságot, a munkás életet, az egyszerűséget dicséri, más részében kritizálja az "Utaságok"-at - kétségtelenül mutatja a polgári tendenciát. Idézzünk tanulságai közül néhányat:

"Ha némely gazdagok szegényekké lesznek
Oh melly szörnyü lármát az országban tesznek
Egyik a sirással szemét kiapasztja
Másik megbolondul, s magát felakasztja,
Tán nem is emberek voltak-eddig ezek?
Tán nincs a munkára, mint nekünk két kezek?

Mutasd meg hogy urból tudsz lenni emberré!"

/Oroszlán és társai.XXII

"A chinai császár....

Tudja, hogy a szántás legfőbb gazdagsága
S míg ez becsben leve, boldog lesz országa"

/Szántóvető s fiai XXIV./

"Minden kap, hol ezen, hol más bolondságon
A kevély fut, fárad a hirért s a névért..."

/kuttya, árnyék XXXIV./

" A szegénység ki van szolgáltatva a nagyoknak:

" Féljetez az urtól oh szegény emberek
Kevély lelkét az ok s mentség bosszantja
Akár győz, akár nem, mérgét rátok ontja"

/Ember, vizikigyó XIV./

Az ábrándozás helyett Φ realitás:

" Lehet reménységgel sorsunkat enyhíteni

De egy szalma szálon nem kell várt építeni".

Egy szegény házaspár XXIII.

Mindez polgári szempontu ítélet, vélemény. A polgáriság azonban félénk. A társadalmi berendezkedésről nyilatkozva helyesli a fennálló rendet. /Has és a tagok.XXVI./, az osztálytársadalom helytelen értékítéletei ellen - a szimpla észrevételön túl - sem lázong. /Utas, makk, tök.IX/. A szabadságot - igaz ugyan, hogy elvontan - de élteti a XXXV. mesében. /Farkas, kutya/.

Tematikailag az említett csoportok éppen a felét - mesék számát tekintve: zömét - teszik ki a kis kötetnek. A többi mesében részben az erkölcstanító pap, részben a rossz helyzetben lévő protestáns predikátorok szószólója lép előnk.

Nyilvánvaló, hogy - ha utalnak az irodalom szerepéről vallott gondolatainak célszerűséget hangoztató jellegére, s ha figyelembe vesszük ugyanakkor az említett tematikai beosztást - Péczelinek megvolt a maga problémaköre, aminek érdekében a meséit írta. Sok rokonvonása van az erkölcsnemesítő, tanító, bíráló tendenciákat mutató elődeivel, de ennek ellenére szabadon kezeli őket tartalmilag, formailag egyaránt. Önállóságot legtöbbször a tanulságokban találunk, bizonyítékául annak, hogy gondolatilag más, mint forrásai.

Már említettük, hogy a mesékben polgári érdekeknek megfelelő szempontok kerülnek elő. Folytatása ez a Henriás polgári vonatkozásainak és előzménye a Mindenés Gyűjtemény polgári vonalának. A Henriásban a polgárság létének külső feltételeit igyekszik megteremteni, itt a polgárság erkölcsiségét, virtusát akarja fejleszteni: belsőleg kialakítani a polgárt, elhatárolni az urtól és az ennek megfelelő tulajdonságoktól, óvni annak manipulációitól. Az a tény, hogy az erkölcsi vonal kerül előtérbe:

*

gyengéséget jelent. Nem hiába ez a tanulsága az egyik mesének:

*Boldog vagy te szegény, mert nincs ellenséged
Ha eljő a szélvész, elmegy, nembánt téged*

A szegények sorsán szánakozik, de legfeljebb erkölcsi nagyságukat tudja példaként hozni, segíteni nem tud rajtuk. A Jobbágy, Halál c. mesében például La Fontaine-nél jóval bővebben festi le a jobbágy nyomoruságát, de a tanulság nem az, hogy így emberrel bánni nem szabad, hanem:

Nincs olyan nyomorult, ki nem szeret élni.

Péczeli nem csupán tematikailag, gondolatilag tér el mestereitől, hanem igen gyakran a költői eszközök s formák alkalmazásában is Meséi általában bővebbek, mint a cselaknényt adó mestereinél, s ez sokszor arra vezethető vissza, hogy bővebben ír le, többet magyaráz. Aescopus és La Fontaine drámai tömörsége, erőteljes plaszticitása így odavész. Néha azonban érték ez a "többlet": népi, helyenként Csokonaira emlékeztető hangvétel üt be egy-egy helyén:

*A medve az utját a vadásznak veszi
S fülét, hallgatván, a szájára teszi
Látván, hogy nem mozog vizell az orrára*

/Vadász, szücs, medve.XVII./

*Nagy Jupiter - mond egy - szép az én termetem;
De a János orrát szüntelen nevetem.
Péter szomszédomnak olyan nagy a szája,
Mint egy vámkerekű kalap karimája.
Mit nem kén mondanom az István lábáról,
Vagy a Kató komám felpupzott hátáról,
Kedvére szapulni már elkezdé Borkát,
A mikor Jupiter bedugta a torkát*

/Jupiter és minden állatok.XXXIV./

(Éne a kimondásra megérlelt nyelvi program: a munkát a "könyvekben még kevésbé gyönyörködő köznépnak az olvasásra való szoktatására" is írta. Miért számít ez nyelvi programnak? Pécelinél egyre inkább előtérbe kerülnek már a nemzeti szempontok, a polgáron és papon túl megszólal a - magyar. A Mesék egyik darabja /Szarkák és Szajkó VIII./ nyílt figyelmeztetés: a magyarok között elharapózott az idegen majmolás.

"Sok magyar nemestől magyar szót bár hallj ma,
Szégyenl így beszélni a franc s német majma"
A veszély közel van:

"A nagyok el kezdték: közel az ideje,
Hogy e híres népnek lesz csak a hült helye".

A Mesék mottója is erre figyelmeztet:

"Celui qui s'adonne aux langues étrangères, néglige la sienne, ressemble a un homme qui pour faire vouloir le bien d'un autre laisse le sien en friche"

Érthető, hogy a veszély idején a köznép felé fordul, a magyar könyv olvastatásával egyenlőre velük akarja őriztetni a nyelvet. Ezért is változtat forrásainak versformáján, a vimbeli "könnyen érthető" kitétel az előszóban magyarázódik:

"Lehett volna a francia poetáknak szokások szerint a verseknek nemeit változtatnom, néha hat, majd tiz, majd tizenöt labu versekkel élnem, vagy pedig az első rendet a harmadikkal, a másodikat a negyedikkel néha-néha egyeztetnem, de mivel a négy hangzásokhoz szokott fülek, még az ilyen kétsorú verseket is nehezen szenvedhetik, így itélem, hogy ezután tiz s több esztendővel sokkal nagyobb kedvességgel próbálhatják más hazafiak..."

A Mesékhez csatolva megjelenik II Frigyes tollából származó, Lettres sur l'Amour de la patrie ou correspondance d'Ana-

pistémon et de Philopatros, e. irásnak a fordítása. A magyar
cim: A'Haza szeretetéről, s a' jó Hazafijaknak kötelességeikről
folytatott levelezés Philopátrés és Commodus között. Fordított
és bővített Pétzeli József...által. II. Frigyes száraz sti-
lusa forrósodik és bővül Péczeli tolmácsolásában. Az önfeláldo-
zó hazafiak felsorolásánál például a sor a magyarok nevével is,
kiegészül. A "Toldalék" arra a kérdésre keres választ, hogy me-
lyik államforma a legjobb. A megállapítás: a "monárkia", ha jó
fejedelem van az élén, mint IV.Henrik, Mátyás, vagy II. József.
Hazafiasság, nacionalizmus, polgári érdekek kifejtése: készül
gondolatilag a Mindenés Gyűjtemény tematikai arculata.

III. Mindenes Gyűjtemény /1789-92/.

A Mindenes Gyűjtemény egyike az első Magyarországi folyóiratoknak. A politikai és hírközlő Magyar Hirmondó, Magyar kurir, a szépirodalmi Kassai Magyar Muzem és Orpheus mellett új szint hoz a kezdődő magyar folyóiratirodalomba vegyes jellegével.

A programadás széleskörű, egyszerre kerül benne elő a haza és haladás szempontja. A hiradás szerint /1788 végén/ a következő a cél:

" A legnevezetesebb történeteken, változtatásokon kívül, magában fog ez a Gyűjtemény foglalni minden szép találmányokat, mlynek az elmék ékesítésére's közönségesen a Hazának hasznára szolgálhatnak..."

A Mindenes Gyűjtemény I. negyedében a "Munkának tzieljät" pedig a hazafiak összefogásában határozza meg: "valakiknek az ereiben még Magyar vér tsergedez, ne engedjük hogy a' mi restségünk's hidegségünk miatt a' mi szép nyelvünk, s' azzal együtt híres Nemzetünk e lékezete eltöröltessék."

1789 elején megindul a Mindenes Gyűjtemény. /Az ly-t később fogja megváltoztatni j-re, mert a levelezők, tehát az olvasók is úgy írják általában./

Míg korábbi munkái nyelvük és ^u kirrens szépirodalmi tartalmuk miatt széleskörű népszerűséget biztosítottak számára, a nyelv érdekében mutatott buzgó tevékenysége, műveltsége és tapintatos magatartása az ország egyik kiemelkedő írójává avatta, - most megindul számára is a küzdelmes magyar irósors. Az első kellemetlen mozzanat a bécsi Magyar kurir szerkesztőjével, Szacs-vay Sánderral folytatott polémiája. A kurir helyet a Péczei előfizetési felhívásának, még dicséri is a vállalkozást:

"Nem láthatom által, mi lehetne a Magyar Haza Tudósainak egy kedvezőbb és szükségesebb a hasznos idő töltésre, mint

ezen Mindenes Gyűjtemény..."

Váratlanul azonban így folytatja:

"Ez által a Magyar kurirnak igen kevés fáradsággal módja leszzen abban, hogy a 3 árkusból álló Mindenes Gyűjteménynek a maga velejét egy árkusra szorítván, s a kurir hirrel hires táskájába vetvén, a maga Érd. Olvasóit tudománybéli dolgokkal is gyönyörködtesse."

Ez természetesen kárt jelent a Mindenes Gyűjteménynek. Fejér György, pozsonyi "nevendék pap" válaszol a Pressburger Zeitung 1789 első számai egyikében, védvén a Mindenes Gyűjtemény érdekét, amelynek ő is munkatársa. Péczelit érzékenyen érinti a kurir támadása: visszavonul. Szacs vay a kurir irodalmi mellék-lapjának, a Magyar Muzsá-nak február 25-i számában közfelháboro-dást kiváltó cikket tesz közzé. Önzéssel, haszonleséssel vádol-ja a komáromi Társakat. A cikk aláírás nélküli, a helyet jelöli meg: Sárospatak. Az írók általában tiltakoznak Szacs vay eljárása ellen: Ráday Gedeon, Kazinczy, Páloczi Horváth Ádám, Révai Mik-lós, - a sárospatakiak részéről pedi a későbbi munkatárs, Szom-bathy János cáfolja meg a cikk állítólagos sárospataki eredetét. 43

Péczeli magatartása jellemző. Ahelyett, hogy felvenné a harcot - hiszen lényegében mindenki mellette áll - a következőket írja Kazinczynak: "Ugy gondoltuk, hogy prédikátori Hivatalunk meg nem engedi, hogy az ilyen motskolódásokra felelvén, ujjabb-ujabb kedvetlenségre tegyük ki mind magunkat, mind hivatalunkat." A si-kertelenség rendkívül gyorsan visszarántja a biztos menedékbe, a vallásba, a "predikátori hivatalba." Az 1789 közé kiadott két drá-mafordítás egyik létrehívó oka azonban ez a vita is lesz: a Méropé és Tancrede /Voltaire/ egyik témája a hálátlanság. Előbük pe-dig a méltatlan üldözések által elkeserített Voltaire egyik leve-lét fordítja.

Szacs vay Kalandortípus: zeg-zugos pályája mutatja a leg-

jobban. Péczeli tulérzékeny polgár. A pémia hullámainak elcsitultával, a közhangulat bátorítására azonban az év közepén mégis megeindul a Mindenés Gyűjtemény. 900, 1000 előfizetőt vár, a jövedelemből így tudna "ezer tallért a Magyar literatura virágoztatására fordítani." Ebből azonban nem lesz semmi. A Gyűjteménynek a IV. negyed végén is csak 137 olvasója van, beleszámítva az ingyen juttatásokat. Elég sűrűn előkerül a lapban a szerkesztők felhívása az előfizetőkhez: küldjék a lap árát. A komáromi polgárok jórészt a "Tipográfiában" olvasták el. Péczeli ráfizetett a Gyűjteményre, de mégis fenntartotta 1792 közepéig egy kisebb megszakítással:

"De még eddig Nemes Haza nem hogy valamit adhatnánk azon jó végre, hanem inkább mind tavaly mind az idén magunk költségünkkel toldjuk ezt a Gyűjteményt, mellyet Hazánknak's született nyelvünknek szeretete kezdetett és folytatott velünk."

A részvétlenség okát - a korabeli magyar viszonyokból - nem nehéz megtalálni. De mélyíti ezt az is, hogy elsősorban nemesi olvasókra számít, és azok számára elég érdektelen a Gyűjteményen végigvonuló polgári vonal.

A Mindenés Gyűjtemény anyagát a kurrens nyugati "Tudós ujságokból"/A III negyedben hivatkozik a Jénai, Göttingai, Berlini folyóiratokra/, külföldön vásárolt könyveiből, magyar történelmi, földrajzi forrásmunkákból állítja össze. A lényeges itt a szándék, a közreadás. A Mindenés Gyűjteményt nem szabad eredeti munkának tekinteni - részleteiben. Az egész azonban a szerkesztő egyéni szándékát mutatja, az, hogy áldozatokkal is hangot akar adni mondanivalójának a Mindenés Gyűjteményt nem egyszerű recepcióvá teszi, hanem az író hatni akaró szándékának dokumentumává. Sarkalatos szempont itt a folyóirat vegyes jellege.

Péczei komáromi tartózkodása óta polgári viszonyok között élt. Ezeket a viszonyokat tükrözte első korszakának polgári szempontu tolerancia kérdés felvetése, vallásosságában innen végigvonuló lazulási racionalizálódási folyamat./Young fordítás./ Második korszakában írott Meséiben polgári igény mutatkozik meg, az emberek nevelését illetően: az egyszerűségre, mérsékletre, a szorgos munkára való buzdításban, az egymás közötti szeretet, összetartás propagálásában. Az igazi érték a dolgozó, - és nem a henyélő és ábrándozó, - a józanul gondolkodó és nem a vak szenvedélyekre hallgató ember. Az úrnál többet és az ember. A jegyzetanyagban azért szól "naturális históriáról", hogy az olvasók közül esetleg innen kapjon kedvet "közhaszonra" tudománnyal foglalkozni.

Ezek polgári beállítottságot mutatnak. A polgári jelleg azonban teljesen megfelel a komáromi polgár erőtlenségének. Ebből a súlytalanságból, önálló politikai tevékenységre való képtelenségből, de a polgári életmód folytán meglévő igényből származik az elvont és általános erkölcs hangoztatása, a virtus előtérbe kerülése. Ugyancsak e perspektívatlanságnak eredménye a fellépő szentimentális hangvétel, de ugyanez a gyökere tétélektől megszabadított, de mély vallásosságának is.

Láttuk azt is, hogy protestantizmusához - a szülői házban és fokozottabban Debrecenben - mindig kapcsolódtak nacionalisztikus elemek. Ez abból következhetett, hogy a sajátos magyarországi fejlődés következtében a protestantizmus a nemzeti függetlenség ideológiája is volt a katolikus Béccsel szemben. Varjasnál is megvan ez a nemzeti érzés. 1784 június 22-én írott levelében - II. Józsefnek a német nyelvet Magyarországon is hivatalossá tévő rendeletére reflektálva - írja:

"A német nyelvről való parancsolat, már az előtt, hogy

T. uram levelét vettem, nálunk is tudva volt. Annál fogva nagyobb része semmibe megyen azoknak a mellyekkel biztattuk magunkat.*
Már óvatos és félénk is, bizalmatlan az osztrák uralkodóval szemben: "Sokat kellene vagy lehetne írnom, de inkább szembe beszélnem mindezekről mint igy."

Itt körülbelül egyformán érez a tanár és tanítvány. Várjast II. József tolerancia rendelete tette bizakodóvá. Péczelit ezenkívül a feudális erőket visszaszorító tevékenysége. A protestáns indítéku, és alapvetően mindig meglévő nacionalizmusa a kor nemesi mozgalmának sodrában felerősödött. A Mindenes Gyűjtemény megindításakor már elevenen él. Azonban a két cél: haza és haladás permanens szem előtt tartása ezen a vallásos alapon nem jelenthet teljes szintézist. Mindenesetre a reformkor anticipálása: Toldy Ferenc a reformkor nagy irodalomtörténésze talán ezért becsülte olyan sokra. A Mindenes Gyűjtemény összetett, vegyes jellegének alapvető forrása a szerkesztő és alapító összetett célja. A Mindenes Gyűjtemény ^{nyelvi} genezise ez.

A Mindenes Gyűjtemény egyik központi motivuma a nyelvkérdés. Péczelinek a nyelvről alkotott véleményében is kifejezésre jut a világnézeti kettősége. A 80-as évek végén a nemesség és a polgári célokért küzdő értelmiség egyaránt az egyik központi problémának érezte a magyar nyelvért vívott harcot. De az azonosság mögött igen jól meglátszik a szempontok különbözősége.* A nemesség - írja Benda Kálmán - tisztán politikai, közjogi síkon nézi a nyelvi harcot.* A központban a német ellenesség áll. *Az értelmiség ennél sokkal messzebb megy, nem is a német nyelv ellen harcol, hanem a magyar nyelvért, annak kifejlesztéséért, hiszen ez a polgári nemzeti egység első feltétele, s a nemzeti tudományosság felvirágoztatásának alapja.*⁴⁴

A Mindenés Gyűjteményben a nyelvi harcnak megvan ez az értelmiségi - polgári oldala. A "hasznos és szükséges tudományokat" minden iskolában magyarul kell tanítani - hirdeti. /M.Gy. III.223/. A nyelv pallérozását fontos kérdésnek tartja. Feltétlenül szükséges egy társaság felállítása, amelynek a célja a nyelv kiművelése. Hiányát érzi az egységes magyar ortográfiának. Magyarországon belül a magyar nyelvet kell használni minden területen, éppen ezért harcot indít a nemesség érdekeit kifejező latin használata ellen. Állandóan hivatkozik Anglia példájára: ott az angol nyelv általános az országban belül.- Ez kétségtelenül a polgári nemzeti egység igénye Péczelinél.

A jozefinisták a német elleni küzdelmet másodrendűnek érezték. Ezt teljes erővel - a nemzeti viselet védelmével együtt - a nemzeti mozgalom karolja fel. Péczeli - a Mindenés Gyűjtemény tanulsága alapján - a legerőteljesebben küzd a német /nyelv és viselet/ visszaszorítása érdekében. Szívesen hivatkozik a magyar multra. /M Gy. III.151/. Nyelvkérdésben jelentkezik nála a nacionalista büszkeség. Erőteljes is tud lenni a német nyelv ellen: /M.Gy. III.153/ "T. Pest Vármegyéből tudósítottunk, hogy nem ré- giben egy bajszos Magyar Ur, egy Kalmárhoz bé menvén, posztókat kért tőle, s egyéb portékákat. A Kalmár, a kinek Pest vármegyében a Magyar Szó olyan volt, minthaí Chinai nyelven szól- tak volna hozzá, tsufolódó mosolygással azt mondja, Reménylen az Uz tud Németül.- Már arról nints itt kérdés tudok-e én Németül vagy nem? hanem posztót akarok venni, s hát kend nem tud Magya- rul? Mellyre mikor mondotta, hogy nem, öszve hordta Apját, Any- ját - s más Bóltba men, a hol tudtak vele magyarul beszélni."

Hogy Péczeli a nyelv ügyében tulmegy a hazafias jo- zefinista felfogáson, azt egy Kazinczyt megróvó Mindenés Gyűjte- mény-beli cikk igazolja /M.Gy.III.167./:"Nekünk is sokba lesz a

megvilágosodás, ha az által nyelvünk és bélijegünk /charakter/ eltöröltetik." írja válaszul Kazinczynak, aki mint tanfelügyelő "Javasolja a német nyelvet, melly többek között szolgálni fog a megvilágosításra." A német befolyást tehát - ebben a vonatkozásban - veszélyesnek látja.

A latin és német elleni kétfrontu harc következtében Péczeli számára a központi feladat: a magyar nyelv stabilizálása, általánossá tétele az ország határain belül. Ennek gyakorlati, technikai feltételeinek megszervezése kapja a legnagyobb hangsúlyt a Mindenés Gyűjtemény hasábjain. Eddigi működésének is folytatása ez, műveiben részben azért "mázolt", azért igyekezett a legérthetőbb magyar köznyelven írni, hogy "olvasásra csalogassa" az addig nem olvasó magyarokat - éppen a nyelv ^{helyreállítás} megszilárdítása, általánossá tétele érdekében. A kortárs Kazinczy szerint ez sikerült neki.

Csak néhány szempontot ragadjunk ki ebből a széleskörű tervéből. S mivel ez nemcsak a Gyűjteményen belül folyt, utalni fogunk közben további működésére is.

1/. "Magyar lesekabinétek" ⁴⁵

Az 1780-as évek végén hazánkban is megjelennek. Ezek lényegében könyvkötők és könyvkereskedők által alapított kölcsönkönyvtárak. Mivel a XVIII. századi magyar könyvkereskedelem eredete és jellege német, az első lesekabinét alapítások illetve kísérletek. /Gleizner János Pesten 1787-ben, Pozsonyban Doll és Schwaiger 1788-ban/ is jobbra német könyveket tartalmaznak, alkalmazkodva a magyarországi, nagyszámu német polgári rétegekre. Az értelmiségi, nemesi-nemzeti mozgalmak előrehaladásával kapcsolatosan egyre erőteljesebb az igény a magyar lesekabinétek iránt. Péczeli Mindenés Gyűjteménye talán az első központi fórum, amely hangot ad ezeknek a kívánalmaknak. Nem véletlen, hogy a magyar

lesekabinétek történetének egyik kutatója megállapította, hogy "főleg a komáromi Mindenes Gyűjtemény cikkei alapján dolgozták fel eddig történetüket". Az országban két magyar lesekabinét működött az 1780-as évek végén és az 1790-es évek elején: Müller Ferencé Győrött és Honó^{ss}tai Institoris Gáboré Pesten. Péczeli támogatja őket, mert "Valamig némelly jó és tehetős Hazafiak, kalmárok, könyvkötők, vagy mások, ezt nagyobb Városainkban el nem kezdik, addig nehezen fog boldogulni Literaturánk: mert ha a' a Német könyv-árosokhoz bé adattatnak is a' Magyar könyvek, tsak nem úgy járnak ott, mint azok a' tévelygő falusi borjak, a' kik a Város gulyájába botorkáztak".

A lesekabinétek magyarországi sorsának feldolgozásánál feltétlenül figyelembe kell ezt venni: az időben szimultán létező német és magyar lesekabinétek között fokozati különbség van, a magyar lesekabinétek jobban kiszolgálják a kor igényeit, feltétlen haladást, előre lépést jelentenek a némethez képest. Ezt érezték a kor magyarjai, - Péczeli is, mint az idézett hely bizonyítja. Müller Ferencet - ebből az elvi alapból kiindulva, - hirverő és jótanácsokat tartalmazó cikkel segíti: "Nem régiben Győrben Müller Ferenc könyvkötő ur állított fel ilyen olvasó kabinétet, melyben tsak addig is beszédett másfél százból álló uj Magyar könyveket, mellyeket a szomszéd falukban is kihordanak az olvasni szeretők, egy krt fizetvén egy könyvtől minden napra. - Itt Komáromban is most szándékszik egy érdemes Hazafi, ~~XXXXXXXX~~ hasonlót állittatni.... Bár tsak Hazánknak minden nagyobb városaikban valamely tehetős és érdemes Hazafi, és kalmár, vagy könyvkötő, ilyen olvasó kabinétet állitana fel!... nem kellene öszszedugott kezekkel várnunk, hogy az efféléket mindenütt tsak szidegenek tsinálják: hanem magunknak kellene iparkodnunk, s' az

ilyen kabinétkba bé szedett magyar könyvekkel Nemzetünket az olvasásra csalogatnunk. Minthogy azokat a sokféle s'különböző matériákra tartozó könyveket, mellyek minden hónapban szaporodnak, minden különös személynek megszerezni lehetetlen: a végre gondoltattak ki ezek az olvasó kabinétek, mellyek Felső Országokon tsak nem minden Városokban találtnak. A ki illyet állit fel valamely városban igyekszik abba bé szerezni minden féle új könyveket, mellyek a különöz izlésű embereknek gyönyörűséges mulatságot szerezhetnek. A nyomtatásban kiadott laistromokból ki-ki láthatja, mellyik könyv néki való, s ki hozza onnan olvasni, s'fizet tőle egy krt napjába./!/ Ez az olvasni szeretőknek nagy ösztön, s'azonban az Olvasó kabinét Birtokosa is ki keresi lassanként könyveinek árakat.*

Mossótzai Institoris Gábor-hoz való viszonya nem ilyen kézenfekvő. Léces Károly sejtése szerint az idézett cikk *Itt Komáromban is most szándékozik egy érdemes hazafit hasonlót állitani*8 mondata a Komárom közeléből induló Mossótzira vonatkozik. Hogy Péczeli kapcsolatban volt a második magyar lésekabinét alapítójával, azt egy bizonyítékkal támaszthatjuk alá. Teleki József 1792 jun. 28-án kelt levelében a következőket olvashatjuk:

Jelentette magát nálam Institoris Ur, de meg vallom nem tudom ha vagynak e ő kinél azok a tulajdonságok a melyek egy Lesen Kabinét fel állitójában kivántatnak. Én azonban ha az ő Kme hasznos tzellyának elé mozdítására valamit tulajdonithatok, örömmönek fogom tartani.

Ez mutatja, hogy Péczeli ajánlotta Institorist az akkor pesten tartózkodó grófnak.

Ugyancsak ujabbán előkerült adatokból derült ki, hogy Péczeli támogatott egy pozsonyi magyar lesekabinét alapítási kísérletét. Némedi Mihály tervéről Kis Jánossal folytatott levele-

zéséből értesült.

2/ "Magyar Theátrum".

A magyar nyelv terjesztéséért vívott harcban Péczeli rendkívül fontosnak érzi a hazai játékszin megvalósítását. /M. Gy. IV. 46/:

"A Nemes Hazafijaknak illy szép törekedéseik után ugyan szégyen lesz", ha az Országgyűlése alkalmatosságával Pesten és Budán Magyar Theátrum nem lesz", a hol kétszer háromszor egy héten Magyar Vig és Szomorú játékok jádzattassanak.... Melly nagy előmenetelése szolgálna nyelvünknek! Melly nagy dicsőségére hazánknek, ha Eszterházán is ezután ne tsak idegen, hanem Magyar Vig és szomorú játékok jádzatnának."

Ő elvállalja Racine-t és Shakespeare "legszebb darab-jait". Ez csak terv maradt. Viszont ebbe az időszakban készítette el három újabb Voltaire fordítását: a Merope-t, Tancrede-ot és az Alzir-t, ahol a tartalmi aktualitás mellett már ott van ez a központi cél is.

A három fordítás kapcsolódik a megelőző korszakok problematikájához is. A tolerancia kérdést tárgyalja az Alzir, a "jó erköltsék" a Virtusnak elő Oskolája" a Méropé és a Tankréd. A Méropé és Tankréd utószavában Anglia példájára hivatkozik és Athénre, ahol a polgárokat az tette naggyá, hogy munka után nem a kocsmába mentek, hanem a theatrumba.

A színházak megindítását a nemesektől várja, de "kiterjedhetne a köz népre is, mert a lenne az egyik gyalu, melly lassanként a népet kipallérozná."

Örömmel karolja fel Péczeli az iskolás színjátszás ügyét. Sok fiatal diák levelezője van, akik beszámolnak neki esetleges előadásaiokról. Péczeli erről a Mindenest Gyűjteménybe ír tudósítást és nem hiányzik melőle az általános buzdítás.

Péczei drámafordításait - Bayer József szerint - a Zayr kivételével be is mutatta a pesti szintársulat. Olvasni minden bizonnyal sokan olvasták, hiszen ő "csalogatá olvasásra" a közönséget, mint írja róla később Kazinczy.

Nyelvterjesztés az egyik célja. A nemesek segítségét igényli, de a bíráló hangján is szól:

"Nem abban áll a Nemzet dicsősége, hogy Házaikon számok ne legyenek, földeink meg-ne mérettessenek, a Nemesség szabadon nyuláshasson s.a't., hanem abban, hogy a mi nyelvünk legyen a maga Hazájában az első..." írja az egyik színházpropagáló cikke után. A nemesség bírálata, mecénás keresés, nemesi segítség igénye - mutatja színházterjesztő munkájában is meglévő kettősségét. polgári állásfoglalás: az igény mellé nincs meg erő. Ugyanezt mutatják lefordított darabjaival kapcsolatos céljai: a virtus belenevelése a kor embereibe.

3/ "Magyar Társaság"

A Mindenés Gyűjtemény első kötetében, amikor meghatározza a "Munkájának tzelját", azt igéri Péczei, hogy ha a Gyűjteménynek legalább ezer előfizetője lesz, akkor ezer ~~forint~~ ^{allért} kíván a "Magyar Litteratura virágoztatására fordítani". Felteszi a kérdést: miképpen lehet ezt a célt a legjobban elérni? "Mi legjobban szeretnénk, ha a Nyelv pallérozására fel állítandó kis Társaságnak tókepénzül szolgálna...." A Mindenés Gyűjteményben elég sűrűn előkerül ez a gondolat. Részletes programot is kidolgoz. A központi feladat a nyelv "pallérozás"-a lenne, a Társaság tudósai bizonyos fizetés ellenében a magyar nyelvvel kapcsolatosan buvárkodnának, jelentettnének meg tudományos műveket. Bizonyos, előre meghatározott időben összejönnének, vitákat rendeznének. A polgári országok akadémiái szolgáltattak ehhez az el-

képzeléshez példát. Örömmel üdvözli azokat a főurakat, akik anyagiakkal támogatják ilyenirányu törekvését.

A Mindenes Gyűjteménybeli buzdításon, átfogó koncepción túl, az életben is próbált társaságot alapítani körülbelül a Mindenes Gyűjtemény megalakulásával egyidőben szerveződik szorosabban köré a *Komáromi Tudós Társaság.* Legkiemelkedőbb tagjai: Mindszenty Sámuel, Péczeli társa a prédikátorságban és a Gyűjtemény szerkesztésében is, vele hasonló gondolkodásu, tudományos érdeklődésű pap. Perlaki Dávid az evangélikus lelkész is a legközvetlenebb körhöz tartozott. Illei János és Döme Károly két katolikus /Döme jezsuita/ pap szintén sokat dolgoztak a Gyűjteménybe, igazolván a szerkesztő vallástól független magyarságát. Matovics József jómódu komáromi polgár, Nagy Sámuel és Zay Sámuel komáromi orvosok érdeklődési területükön támogatták a Társaságot, de közvetlen jelenlétükkel hozzájárultak a lap - polgárok révén - világnézeti profiljának kialakításához is.

A Mindenes Gyűjtemény mint folyóirat is széles munkatársi tábert vont maga köré. Csak a nevesebbeket említve, munkatársa volt a lapnak Kazinczy / egy kis verssel és tudósításokkal/ Földy János /találós mesékkel főleg/ Szombathy János /sárospataki tanár, régi magyar irodalommal és nyelvészettel foglalkozó cikkeket küldött/, Kovács "ingenieur" nevű munkatárs Pápáról jelentkezett elég gyakran. Igen érdekes, művelt jozefinista, főleg társadalmi kérdésekkel foglalkozik. Szólni kell még a soproni kispapokról. Kis János, Fehér György keresik fel a legtöbbször levéllel, közlésre váró kis irással. Péczelit vezérüknek tekintik.. A *Komáromi Tudós Társaság* legfőbb összetartója Péczeli volt. Ezt az bizonyítja a legjobban, hogy halála után szétszóródott, a közös munka teljesen abba maradt.

Péczeli gondolt tágabbkörű, országos jellegű kör létre

hozására, illetve ilyenbe való bekapcsolódásra.

Kazinczy, miután kilépett a kassai Magyar Társaságból, újat akart szervezni, amelynek az Arkadiai Társaság címet akarta adni. Pálóczi Horváth Ádámmal folytatott levelezésében igen gyakran előkerül ez a téma. Pálóczi ebben az időben - 1789-90-ben vagyunk - igen gyakran találkozott Péczelivel, mert az egyre súlyosbodó betegségét gyógyítani gyakran utazott Balatonfüredre, Pálóczi lakhelyére. A füredi közös tartózkodás alatt az "utolsó kuruc" megszerette a beteges komáromi papot, akiben "hatalmas tűz ég" a magyar nyelv ügye iránt. Ő ajánlja Kazinczynak az induló társaság egyik tagjául. Találkoztak együttesen - Széchenyi Ferencccel is. Vele szintén dolgoztak ki egy programot a magyar irodalmi élet rendezettebbé tételére. ⁴⁶

Révai Miklós Bessenyei Jámbor Szándékának egy általa 1789-ben kiadott példányát küldi el neki kísérelvélben közli vele, hogy megtette az első lépéseket egy társaság felállításának ügyében. "Azon társaságnak, bátor fel nem állott még, már is Első Rendbeli Tagjává tettem szép érdemeid... írja. Innen sűrűbb közöttük a levelezés: Révai tanácsokat kér tőle a társaságra vonatkozóan, Péczeli pedig buzgón érdeklődik. "Nem győzőn különösen megírni a te számodra is, hogy miben legyen a társaság állapotja.." ⁴⁷

Szervez Komáromban, a Mindenes Gyűjtemény országos fórumán buzdít, tagjelöltje két alakuló társaságnak is. A buzgóság az igyekezet szembetűnő.

Csak három vonalat ragadtunk ki annak illusztrálására, hogy Péczeli számára a legfontosabb a magyar nyelv pozíciójának erősítése. A lesekabinétek, a szinjátszás, a társaság kérdései mind ezt célozták.

A Mindenes Gyűjtemény mint szépirodalmi folyóirat nem jelentős. Fiatalok /elsősorban kispapok/ versein kívül alig van kifejezetten szépirodalmi jellegű rész, de azok is zömmel valamilyen alkalomra készültek. Irodalmi jellegét a folyóiratnak még a benne elszórt könyvismertetések, esetleg egy-egy elvi probléma megjelentetése, felvetése ad leginkább. Egységes szemlélet eredménye mind: a fiatalok zsengei, az alkalmi versek, a kritikátlan kritikák, esetleges problémák /mint például a Fordításról szóló írás/ a magyar litteratura menyiségi megnövelését célozzák buzdító, tanácsadó jellegükkel. A "poétaság" a hasznosság miatt szenved hiányt. Péczelik hazát és haladást szintetikusán látó szemlélete a közvetlen feladatokat maximálisra növelte. Láttuk erőfeszítéseit, amellyek a magyar nyelv pozíciójának megerősítését a latin és a német kettős fenyegetése ellen akarta elérni. Két oldalra támadott és széleskörű szervezéssel védekezett.

Péczeli erőfeszítései a haza és haladás érdekében azonban nem állnak meg a nyelvi harc ilyen szempontu felvetésénél. A Mindenes Gyűjtemény vegyes jellegét éppen az okozza, hogy ezeket a problémákat általánosabban kiterjesztve is feldolgozza. A szimultán látásmód mellett azonban számításba kell venni, hogy a változó politikai helyzet nyomása alatt a hetenként kétszer megjelenő folyóiratban a két problémakör egymással való viszonylatában változik.

A Mindenes Gyűjtemény polgári jellege.

Az I, II, III. negyedben /az erős nemzeti szempontok mellett legnagyobb részben a gyakorlati élet közvetlenül kínálkozó problémáinak megoldásához nyújtja a tudnivalókat. Ilyen témát dolgoz /vagy dolgoztat/ fel: A tej haszna. Hogyan kell ténna motskot a a fejér ruhából kivenni. A vadászokhoz. Hogyan kell a marhákat a legyektol oltalmazni. Mint kell a vas-szerszámot a rozsdától oltalmazni. stb. A III. kötetben tűnik fel első ízben hangsúlyozot-

tan tényleges polgári szemlélet Az Időről c. kis írásban. /M.Gy. III.3./ Egy álmot ír le: Lucianus alapján. Radamantus ítéleteit hallgatja a meghalt emberekről. Az ítélet szempontja: tette-e az illető lélek valami hasznosat életében, hasznosan dolgozott-e vagy pedig csak henyélt?

A nemesi életmód bírálatának már itt megvan a nyoma kifejezetten az ellen szól ugyanebben a negyedben lévő cikke: "A Mesterségnek's kereskedésnek meg-utálása szegénységre vezet. Ebben bebizonyítja, hogy «Eleitől fogva igen nagy hiba volt az a Magyar nemesekben, hogy a Mesterségeket's a kereskedést mint alá-valóságot úgy nézték's arra gyermekeiket taníttatni nem akarták.» Miért? Mert elszegényedett az ország: külföldiek kereskednek nálunk s viszik ki a pénzt, de elszegényednek maguk a nemesek is, mert az örökösödés folytán a hajdan nagy nemesi birtok állandóan fogy. A kritika polgári nézőpntból ered: mint a polgári foglalkozások helyeslője támadja a nemeseket, de nincs éle. Elemző, rábeszélő, meggyőző. /1730 eleje/. A Mindenes Gyűjtemény további részében erősödik, és elvileg is mélyül a polgári szemlélet. Két részre bomlik: egyrészt a polgári életforma kap nagyobb hangsúlyt /gyakori a hivatkozás Angliára, Hollandiára, Európa két vezető polgári államára/ és vele párhuzamosan megjelenik a nemesi életforma elítélése. Másrészt viszont megjelenik a tudomány, nem mint a legszorosabb realizmus eszköze, hanem mint az emberiség haladásának záloga. Ennek a legteljesebb kibontakozását az V. és VI. negyedekben érzékelhetjük. A korábbi nacionalista hang háttérbe szorul. /Idő: 1791 vége, 1792 eleje./

Igen érzékletes a feudális rendszerű Spanyolország, és a dolgos, iparkodó Anglia szembeállítás. A két ország ünnepe, és munkanapjainak számát veti egybe és kíséri figyelmeztető szöveggel: ~~1791~~ /M.Gy.VI.13./ Dicséri az angol hajózás, keres-

kedelem eredményeit, nem rejtve el a célzatosságot sem. /M.Gy.34/. A kereskedés-nyugati tanulmányok ismertetésével - többször is téma. /M.Gy.V.1929; V.137; V.145./ A polgári gazdasági élet nyilvánvaló helyeslése túl kifejezi ellenszenvét a feudális életmóddal szemben. Elitéli az anarchia szülte párbajt /M.Gy.VI.162/, kifejti, hogy a harci dicsőség nem sokat számít; a háboru e haza polgárainak érdekét kell, hogy képviselje, mert különben pusztítás. /M.Gy.VI.242/. A gazdaság csak akkor gazdagság, ha birtokosa élni tud vele, a szempont a köz java. /M.Gy.VI.193./ A luxus helyett egyszerű, dolgos emberség kell /M.Gy.VI.280/. És végül: az igazi nemesség a szivből származik /M.Gy.VI.248./

Ugyanezekben a kötetekben kap helyet a tudomány, elsősorban a jelentősebb, ujkori találmányok ismertetésével. /M.Gy.V.106; V.115/. A Párizsi tudós Akadémiáról írott cikke /M.Gy.V.176/ és a XVIII. század bölcsességéről szóló írása /M.Gy.V.357./ pedig kifejezetten ez új kor tudomány fejlesztő lendületét dicséri:

"Azon Századoknak helyekbe, mellekben az emberek csak a vitézkedésen kapdostak, tsendesebbek áltak, mallyek a mesterségeknek inkább kedveznek. A tudomány, m lly akkor csak a klastromokba szárattatott, kitörte magát e'szoros tömltzőkből, és annak lát-határa minden-felé kiterjedett. Az egész világ a pallérozásnak egy oskolájává változtattatott...."

Polgári ez a magatartás, mert a termelőerők, a tudományok fejlesztése a polgári osztály történeti funkciójához tartozik a feudalizmus és a vele szövetkező katolikus egyház ellenében, akiknek elemi érdeke gátolni a fejlődést. ⁴⁸ A gyengeség azonban két dologban itt is megmutatkozik. Egyrészt abban, hogy a közölt anyag gondolati részei jobbára átvételek, a hazai polgári viszonyok csak kimondásukra alkalmasak, kitermelésükre nem. Másrészt abban,

hogy Péczeli ezekkel párhuzamosan - bár ebbe később említendő okok is belejátszanak - vallásos műveken dolgozik. A hazai viszonyok között mindvégig fenntartja a - bármennyire is nacionalizált és érzékeny színezetű - vallás kultuszát. A vallás vigasz a valóságos életből való kiszorultságnak kárpótlásául szolgál. Ez az érzékeny, tétélek felett lebegő, polgári szemléletű istenkultusz fordítottatja le vele 1790-ben Hervey Sirhalmi és Elmélkedései címmel az angol szentimentális költészet e képviselőjének híres munkáját, franciából. A fordítás bevezetésében írja Herveyről:

"olyan szánakozó és jószívű barát ő, aki megilletvén a mi késerségünktől, vigasztaló szókat mond mi nekünk,... lassanként kinyomja belőlünk azokat a könnyhullásokat, amelyek megmaradtak még bánatos szivünkben, hogy annak utána állandó csendeséget és Istenben való csendes megnyugvást kóstolhassunk." A szentimentális handvétél azonban kitér a minden ember kedvét szolgáló természet szavára is: "Annak a nagy Istennek szolgálai vagyunk, aki e világot alkotta: ő teremtett minket, hogy legyünk azoknak a gyönyörűségeknek hűséges sáfáraik, melyekkel az ő ^{kívánja} adakozó jósága a ti életeteket megkoronázni."

A Mindenés Gyűjteménybeli progresszív gondolatok, amelyek elsősorban a termelőerők fejlődése és a polgári életforma melletti rokonszenvet bizonyítottak, hogyan bővülnek ki a feudalis termelési viszonyok területére? Ignatz Benedict: Freimüthige Gedanken über das neue Grundsteuer-Rectificationsgeschäft... c. ismertetés alapján megállapítható - jóllehet ezt a Mindenés Gyűjtemény korai szakaszában készült, de Péczeli mindenkori magatartását jellemzi: még rendeletekben sem hive a feu-

dális szisztéma nemesektől független felbontásának. A IV. kötetben helyet kap a pápai kovács "ingenieur" írása: A Magyar Nemzet pallérozásának felsőbb léptetői" címmel. A nemesekhez a következőképpen szól: "szállatok egy kevéssé magatokba, és felejtkezettek el arról, a'képzelt különbségről, melyet csak egyedül az emberiség jussaival való visszaélés állított fel." Másik helyen pedig "Ha Hazátok boldogságának és dicsőségének örültök, ha nemzetetek kiműveltetését és palléroztatását szeretitek, ha Hazátok fiai és polgártársaitok szeméitök előtt, és szívetekben még emberi becsekben állnak; adjátok vissza nékiek emberi jussait, szaggassátok, tépjétek széjjel láncukat, oldozzátok fel bilincseiket, töröljétek el nem csak névvel, hanem valósággal és cselekedettel is ama szívet rémitő és boldogtalan rabi és örökös jobbagyi nevezeteket, és állítsátok vissza mindazokat, mind magatokat emberi jussaitokba!"

Ennél tovább nem megy. A meggyőzés eszközével rávenni a nemeseket a polgári haladás útjára, a társadalmi egyenlőség megvalósítására. Nem a polgári érdekek kifejezője, hanem a polgárság képviselője. A polgárságnak nálunk csak igényei vannak, ereje nincs, ezért rajong az értelmiség egy része II. Józsefért. Az az illuziójuk, hogy a polgári átalakulás reformok útján megvalósulhat. Gyengeség, hogy biznak az uralkodóban. /A nemesi mozgalom előrehaladásával a nemesekben is/. Péczeli /és társai közül sokan/ ezért a "monarchista demokratizmus" egyik válfajának képviselői. Az uralkodóházhoz való kapcsolatot a Mindenes Gyűjtemény egyik újabb vonala mutatja be.

A Mindenes Gyűjtemény államelméleti vonatkozásai ugyanezt a polgári gyengeséget tükrözik. Burlamaqui "genevai tanító" munkájának ismertetése /Principes du Droit Naturel./ /M.Gy.I.5./ de Réal: La science du gouvernement c. tanulmányá-

nak főbb gondolatairól írott cikke /M.Gy.I.29/, valamint az Analyse des Lois d'Angleterre...-ből adott tájékoztató jellegű híradásának /M.Gy.I.73/ közös lényege: a természetjogi irányzat "megszelídített" gondolatainak tolmácsolása, azaz: az abszolút monarchia teljes kiszolgálása. A természetjog a forradalmi burzsoázia harca a jog területén a feudalizmus ellen. ⁴⁹ Grotius alapvető teóriáit Christián Wolf laposította el annyira, hogy az megfelelt Mária Teréziának is, aki udvari teoretikusa Martini révén a gyarmatosítás ideológiájává formálta. A leglényegesebb itt a társadalmi szerződés gondolatának átfogalmazása. A forradalmi természetjog tanítása szerint az emberek - amikor szövetséget kötöttek az uralkodóval a közöttük levő anarchikus állapotok megszüntetésére - csak jogaik egy részét adták cserébe a biztonságért. Wolf és Martini - valamint a Péczeli által ismertetett szerzők szerint - minden jogukat. Grotius megalkotta a burzsoázia érdekeit kifejező, a feudális jog, törvények fellett álló "pozitív" jogot, amely mindenkivel vele születik. /Az ember szabadsága, az emberek egyenlő volta és a tulajdonjog szabadsága./ Ezt abszolutizálta, mindenk fölé helyezte. Péczeli olvasmányaiiban szintén megtörténik a jog, a törvény abszolutizálása, ez a jog azonban a fennálló államforma törvénye. Burlamaqui azonosnak mondja a kettőt: a természetjog szerinte átszáll a közvetlen hatalom jogkörébe állandóságánál fogva. Az Analyse... ismertetésében pedig a fennálló hatalom törvényeinek "apróbb oskolákba" való bevezetéséről olvashatunk javaslatot. Mindez a polgári gyengeség szüleménye. Félelem a feudalizmustól, bemenekülés - teljes kiszolgáltatottsággal - az abszolút monarchia falai közé. 1789-ben a nemesi ellenállás felfelé ivelő szakaszában ismerteti Péczeli ezeket a tanulmányokat!

A Minden-es Gyűjtemény nemzeti vonatkozásai.

Péczei itt sem áll meg a kérdés nyelvi szempontu felvetésénél. A német nyelv elleni harctól egy lépés a német /vagy idegen/ ellen, aki Magyarország területén, anélkül, hogy megtanulná a nyelvet, a magyarok kárára működik.

" Valósággal meg-utálása az egész Magyar Nemzetnek, hogy holmi idegenek egy páltzával bé-jönnek hazánkba, itt kalmá sekké, Vendég fogadósokká, kalmárokká lesznek, a szegény Magyar Népek zsirjával fel hiznak, meg-gazdagodnak, s még csak annyira sem méltóztatják nemzetünket, hogy nyelvünket megtanulnák." /M.Gy. III.153./

A nemesi mozgalom hatására bővülnek nacionalista tendenciái, azonosulni tud a nemesi mozgalommal - bizonyos fokig. Ismerteti a komáromi megyegyűlés határozatait /M.Gy.III.231./ . Ő szervezi a Korona hazatérésekor a komáromi fogadtatást, verset, népszerűsítő tanulmányt ír ez alkalomra. Ugyancsak a III.negyedben "Örömmel jelentheti", hogy a magyarok kezdik érezni, hogy ők "Attila, Gyeysa, Sz.István, Hunyadi Mátyás és a Báthoriak maradvékai". A nemesi ellenállás diadalainak csucsan kijelenti, hogy a magyar nemzet Mátyás király óta nem volt ilyen magasán.

A nemesi mozgalomnak ez a közvetlen támogatása a X III. IV. negyedben éri el csucspontját, akkor, amikor a polgári beállítottsága is aktivizálódik. Egy kötetben belül magyarázza a nemességnek a kereskedelem fontosságát, közli a Nemzet pallérozásának felső léptetői-t, és dicséri a többször is előkerülő "egy bajuszos Magyar Nemes" különböző nemzeti érdekű akcióit. Itt kerülnek elő a fentebb említett helyek is.

Mindez azt mutatja, hogy Péczei a hazafias jozefinisták táborába tartozik. Jozefinizmusa protestáns magyar polgár voltából következik. A nemesi mozgalom sikerei a késői periódus-

ban a polzári értelmiségnek magyar talaju részét abba a hitbe ringatták, hogy a nemesség nem áll meg a nemzeti függetlenség kivívásánál, hanem társadalmi reformokat is hajlandó végrehajtani. Ezt a viszonylag általános illuziót osztotta a Mindenés Gyűjtemény is a már idézett nemességhez szóló felhívásaival. Részben innen következik, hogy Péczeli sok vonatkozásban csatlakozik a nemesi mozgalom nemzeti harcához. Másrészt azonban Péczeli nemzeti érzése több, mint a korabeli értelmiség jobbára szemlélődő helyeslése. Erre már láttunk példát a nyelvi harc kapcsán. /Kazinczyval folytatott vita./ Miért van ez? Péczelinél mélyebbek a nemzeti érzés gyökerei. A nemesi ellenállás kétségtelenül komoly hatással van rá, de nála a haza szempontja jóval korábban előkerülő probléma, tehát az alapvető lökést nem a nemesek mozgalma adja. Már utaltunk arra, hogy elsősorban Debrecenben - de már a szülői háznál is - protestantizmusához erős nacionalizmus kapcsolódik. Szó volt arról is, hogy ez azért volt így, mert a protestantizmus a magyar viszonyok között a Bécs elleni függetlenségi harc eszköze, s Péczeli családja az ellenzéki reformátusok körébe tartozott. Debrecenben pedig az idegen katolicizmus erőszakos támadásai elleni védekezés egyet jelentett a magyar protestantizmus védelmével. Debrecenbe 16 éves korában került és 12 év múltán, 28 éves korában hagyta el. Érett embert, huzamos ideig ért hatásról van szó. Noha sok vonatkozásban túllépett Debrecenen, az ott felszívott nemzeti érzés mindvégig élt benne: külföldi tanulmányutjának időszakában vizsgálódásainak magyar központuságában, Mindenés Gyűjteményt megelőző műveiben a nyelv művelésében, a magyar litteratura felvirágoztatásának vágyában. Pálóczi Horváth Ádám Kazinczynak azt írja róla, hogy "~~Itt született~~ égbene a magyar nyelv iránt."

"Könyv indulat"

Péczei büskén idézi Mindenes Gyűjteményében a katolikus levélből azt a részletet, amelyben az elismeri, hogy a protestantizmus szolgált legtöbbet a magyarság megmaradásának.

Ezért van az, hogy Mindenes Gyűjteményének - a polgári vonalon túl - a másik széles problémakör a hazának van szánva, részben a nemesi ellenálláshoz fűződő közvetlen momentumok felvonultatásával, részben pedig a nemzeti önérzetet közvetve fejlesztő hazai tudományosság széleskörű megjelenítésével. Kíséreljük meg felvázolni a tudományosság néhány motívumát.

Péczei szakított Gyöngyösivel, könyvtárában valószínűleg egyetlen régebbi magyar irodalmi alkotás sem volt, de ez nem jelenti azt, hogy lapjában ne adjon helyet a régi magyar irodalommal kapcsolatos érdekes adalékoknak. Szombathy János, sárospataki professzor a régi magyar irodalom egyik első kutatója közli például az első magyar hexameteret, ad rövid tájékoztatást íróikról. A szerkesztő közlésében nyilvánvaló a célzatos nacionalizmus.

A Mindenes Gyűjtemény - valószínűleg Báday Gedeon hatására - megismerteti olvasóit Zrinyi Miklóssal is, de jellemző módon azt akarja az idézett Szigeti Veszedelembeli részzel igazolni, hogy a galambok gyors levélhordozók. Ennek kapcsán szól a költőtől is.

A nyelvtörténet művelésének is érdekes meglétét találjuk a Gyűjteményben. A magyarok eredetét kutatja Szombathy János, és - nyelvtörténeti adat alapján - arra a megállapításra jut, hogy eleink Amerikából származnak. /Jellemző a gondolatmanat: a peruiak nyelvében van egy szó: 'virag oka! Ez istent jelent. Helytálló példákat hozva fel arra, hogy a magyarban az gevé é válhatott, kész a következtetése: ez világ oka, tulajdonképpen magyarul, azaz isten. Ahol pedig az isten elnevezése

közös, ott rokonságról van szó./ A nemzeti mozgalom folyamán erős volt az érdeklődés ilyen kérdések iránt, Péczeli lapja megadta ezt is. Érdekes műfaj kap hangot a III, IV negyedben. Földrajzi leírásból kiindulva történelmi, irodalomtörténeti utalásokkal foglalkozik Magyarországgal /Felvidékkel is/ egész hosszú cikksorozat: Tót ország nevezetes városai /M.Gy.III.122/ Magyar-Országnak nagyobb folyó vizei /M.Gy.III. 156, 182, 209, 236, 253/. A IV. kötetben pedig: A Tiszáról /M.Gy.IV.74/ A Tisza nap-nyugoti oldalán fekvő Városok /M.Gy.IV.94/ A Drávról /M.Gy.IV.205/ A Száváról /M.Gy.IV.212/, Magyarország fő Tavai /M.Gy.IV.233/. A történelem önmagában is téma számára: II Silvester pápa'levele Szt. István Magyar Ország királyához./M.Gy.330./ vagy Hajdani Héronék öltözéke /M.Gy.III.335./ Ezen kívül igen gyakori utalások vannak Mátyás királyra, "Gyeysá"-ra, Istvánra, a régi magyar vitézekre. Ez mind azt mutatja, hogy Péczeli számára a haza, mint egységes egész súlyponti kérdés.

Államelméletében is be áll - a korábbi totális abszolútizmusához ha magatartásához képest - némi változás. Ez jól mutatja vergődését a haza, és a számára haladást jelentő bécsi udvar között. Korábban ugyanis a jó fejedelemhez való abszolút hűséget hirdette. A IV. negyedben a Társaság eredetéről és igazgatásának módjáról írott cikket olvashatjuk, amelyben gondolatilag új: az alattvalók és az uralkodó viszonyát megronthatják a miniszterek. Mindaz, amit II. József a nemzet ellen tett - ennek megfelelően - nem más, mint az a tény, hogy a császár "Titkos irigyek" befolyása alá került. /Ama jó szívű s embereket szerető II.dik József.... halálát kesergő versek./M.Gy.III.360./ Jogos tehát a nemesek mozgalma, anélkül azonban, hogy II. József érdemei csökkennének, hiszen a tolerancia rendelete és a jobbágyok ügyében hozott rendelete, uralkodásának klérustól füg-

getlen volta halhatatlan érdemeket szerzett neki. A jó fejedelem - rossz főember kérdés a III negyedről kezdve sűrűn előkerül, hiszen a Tersai finantz Minister Frantziacsországban /M. Gy.III.19/, a Louvois /M.Gy.III.78/ is ezt fejtegeti.

Péczélit polgári beállítottságán túl protestantizmusa teszi - a tolerancia rendelet miatt - II. József hívévé. Ugyanakkor láttuk, hogy ehhez a protestantizmushoz kapcsolódott jórészt erős nemzeti érzése is. Hogyan oldja fel ez ellenmondást? Miért küzd olyan erővel a nyelvi, viselkedési függetlenségért, miért utálhatja ki az idegeneket az országból, amikor feltétlen híve II. Józsefnek? Elgondolása a következő: jóllehet a "titkos irigyek" időszakosan másirányba is terelték a császárt, de annak mégis érdeke hogy legyen tartományaiban nyelvi stb. különállóság. Ha egy birodalomban lázadás üti fel a fejét, akkor az uralkodó azt a másik /Független, különálló/ néppel könnyen le tudja verni. /M.Gy.III.90./ Így oldja fel az ellentmondást: fenttartja a nemzeti függetlenség, különállás gondolatát mert nacionalista, a polgárkirályhoz való hűséget is helyesli - mert polgár. Ellentmondásos gondolkodás ez: teljesen a polgári állapotok magyarországi gyengeségéből, valamint Péczeli egyéni fejlődéséből következik.

A Mindens Gyűjtemény vegyes "mindenes" jellegének láttuk a forrását: a szerkesztő hazái és haladását együttesen látó, de mind a két vonatkozásban alacsonyszintű szemlélet. A Gyűjteményben a nyelvért folytatott két oldalú harcban, a polgári fejlődés útjának egyengetésében írott cikkekben valamint a nemzeti témák feldolgozásában realizálódott ez a szemlélet, így keletkezett a Gyűjtemény vegyes jellege.

Ehhez a kétirányú harchoz kapcsolódva a szerkesztőnek még egy törekvéséről kell beszélni. Lapját ugyanis igyeke-

zett kiegészíteni olvasmányok, aktuális, kuriozikus írásokkal, fejtörőkkel és helyenként adott "Valamit a nevetségre" is.

Amerika feltalálása /M.Gy.I.35, stb./, a kor nagy kalandorának, Trenk életének Historiája /M.Gy.I.92. stb./, a kor nagy szenzációja: A léghajó feltalálása /M.Gy.I.225/ címmel - folytatásokban - nyújtja ezt az olvasónak a Gyűjtemény hasábjain. Csak az első negyedből idéztünk, de - az utolsó kettő kivételével - mindenütt található ilyen jellegű cikk. Az aktualitáson, az érdekességen keresztül akarja csábítani az olvasót, s ugyanakkor tágítja annak szemhatárát. A IV negyedig minden szám után kapunk Találós Mesét vagy Rejtett Szót, amely szórakoztatva akar - mint Péczeli mondja - szellemi foglalatosságra szoktatni. A *memor* kevesebb, idézett anekdótáiban az elmés, szellemes és gyors válasz adja a csattanót. Idézzünk egy példát:

"Egy időben a Habsburgi Rudolph elébe egy Város két olyan embereket küldött követségbe, kik közül egyiknek ősz bajusza és fekete haja, a másiknak pedig ősz haja és fekete bajusza volt. Mikor ennek a különbségnek okát tsudálkozva kérdezte volna tőlük Rudolphus: az első azt felelte, hogy ő a fejével keveset dolgozott, a szájának pedig elég munkát adott, s ez az oka, hogy amaz még ifjunak mutatja magát, a pedig megöszült. A másik pedig azt felelte, hogy az ő haja husz esztendővel vénobb, mint a bajusza, s ez az oka, hogy az megöszült, e pedig feketén maradt." /M.Gy.III.208./

IV. UTOLSÓ ÉVEK./1790-92/

A Mindenés Gyűjtemény utolsó két negyedében /1791-ben és 1792-ben jelentek meg egy-egy kötetbe összevonva/ - mint említettük - teljesen elhallgat a nemzeti hang, helyette a polgári életforma és gondolkodás magasabbrendűségének bizonyítékai kerülnek elő. Bekapcsolódik még egy motívum: elvont esztétizálás, a széppel való fokozottabb törődés, a korábbi aktualitások helyett az elvont klasszicizmus iránti nosztalgia bukkan elő a Mindenés Gyűjtemény lapjain. Ábel halála Gesner által. M.Gy. VI.402.; Homerussal és Vergiliusról. M.Gy.VI.395; Más jegyzések a Magasságról M.Gy.VI.350.stb./ Ime: A Mindenés Gyűjtemény tematikailag teljesen átalakul: az a szerkesztő, aki korábban a nyelv ügyében buzdított, aki a nemeseket a polgári fejlődés útjára akarta vezetni - passzív lett. A polgári életforma és a polgári eredmények kommentár nélkül állnak, az irodalom sem a hatásért, hanem az örömért szól a szerkesztőnek. A menekülés útja ez, az életből való kiszorultságot tükrözi a Mindenés Gyűjtemény ugyanúgy, mint - most hangsúlyozottan - az előtérbe kerülő vallásos tematika.

Mi az alapja ennek a változásnak? Döntő mértékben a megváltozott politikai helyzet.

A nemzeti jelleg ügyét is felkaroló nemzeti ellenállás II. József halálát követő fél évig volt a csúcsponton. A jozefinista értelmiség hazafias része örömmel figyelte az eseményeket: "Hisznek a mozgalom lendületében, biznak annak nagyműveltségű vezetőiben, az Orczyakban, Vayakban, a Helytarótanács felvilágosodott tisztviselőiben." ⁵¹ Erre az időre esik a Mindenés Gyűjtemény III,IV. negyede, amely - láttuk - a nemzeti célokért való aktív kiállásban és a nemeseknek a polgári átalakulás út-

jára való buzdításában egyaránt kivette részét. II. Lipót, az új uralkodó - ügyes politikája révén - azonban már 1790 júliusában biztosan ült a nyeregben: egy béke szerződéssel megfosztotta a nemeseket szövetségüktől: a porosz királytól. A nemesi mozgalom egy ideig, 1791 tavaszáig tartotta magát, de azután létrejött kompromisszuma az udvarral. A nemességet megnyugtatta, hogy a rendi alkotmány érvényessége újra visszaállt. "A nemesség és az uralkodó egyre szorosabbá váló szövetsége érthetően csalódást és kiábrándulást vált ki a demokratikus értelmiségben." ⁵²

Péczei az önállóan cselekedni képtelen magyar polgárság sajátos arculatu, egyéni képviselője. A nemzeti és polgári célok megvalósulását előbb a császártól, majd a nemesektől várja. A nemesekben csalódott, meg kellett látnia, hogy ez az osztály zömében nem tud a rendi korlátoktól elszakadni. A haza ügye tárgyaltalan, reménytelen ügy lett: 1790 megmutatta, hogy az, amit II. Józsefnél "titkos irigyek" munkájának vélt, alapvető érdeke az udvarnak. Nyitva maradt a másik út: a polgári fejlődés útja.

II. Lipót működése ugyanis bizalmat ébreszt a demokratikus értelmiségben. Tüntetően felkarolja a polgárok, a jobbágyok ügyét, biztosítja a protestánsok számára a vallásszabadságot. Innen van a Mindenest Gyűjtemény utolsó két kötetének polgári vonala, ez a forrása Péczei II. Lipót megkoronázását ünneplő magyar-francia versének. /Pous la fete du couronnement de Leopold II. Komárom 1790/. A katolicizmus is újra támad, megnyeri magának a katolikus főurak zömét. Péczei válasza: A' protestáns vallásuak Magyar országban való jussairól /M. Gy. VI. 307/.

A haza és haladás kérdését együttesen látó Péczeinek az 1790-es nagy reménység után ez nem jelenthetett megoldást. A változó polzikai helyzet, az események sodrása és nem utolsósorban az, hogy egyre inkább megvilágosodik II. Lipót polgár-párto-

lásának igezi célja : a nemesség sakkban tartása - mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a különben is félénk, egyre érzékenyebb Péczelinél válságot idézzenek elő.

Mindezt fokozza betegségének előrehaladása. Az Henriade Előszavában már elhangzott az első panasz, Pálóczi Horváth Ádám Kézinczyhoz intézett leveleiből arról értesültünk, hogy 1789-90-ben Balatonfüreden igyekszik gyógyulást keresni. Rengeget dolgozik, főleg éjjel ír. /1790-ben 12 munkája jelent meg a Mindenest Gyűjtemény mellett! / Érthető, hogy egészsége fokozatosan romlik.

E két, társadalmi és egyéni ok magyarázza azt, hogy Peczeli 1790 végétől a vallásos témát ragadja meg újra; ezután írott nagyszámu műveinek legtöbbje vallásos mű.

Ekkor jelenik meg az "Erköltsi Prédikációk" 2.kötete. ⁵³ Vallásosságában folytatódik a korábbi oldott irányzat: prédikációi elsősorban erkölcsi tanításokat tartalmaznak. A protestáns hitszónoklat történetében ez új állomás, ⁵⁴ de új a prédikátor szerepét meghatározó rész is. A pap Péczei korának polgára, talán ezért képes új fejezetet nyitni ezen a téren. Papi működését az étellel, a hivekkel való aktív kapcsolat jellemzi. Prédikációinak tartalma a megfáradt embert is mutatja. Főleg Pál apostol levele it citálja /nyugati források alapján/. Két gondolat kerül elő a legtöbbször: a felebaráti szeretet az első.

"Oh szeretet! Ta vagy a'mi Atyáinknak a'mi sziveinkbe által plántáltatott öröksége, te vagy a'melly élve már ennyi sok száz esztendőknek viszontagságai és gonoszságai között, s lakozol az Urnak Paraditsomában, még akkor is, a'mikor a'hit és a reménység el-tűnik mellőled" ⁵⁵

A másik, szintén igen gyakori témája az élet mulandó-

ságán való elmélkedés, a halál gondolata.

Magához is egyre közelebb érezheti. Most már szinte maniákus megszállottsággal dolgozik fantasztikus terjedelmű fordításain:

Az ó testamentomi ekklesiának historiája, a sz. irás szerént.....Maizonnet Lajos után fordította Péczeli József Komárom 1791.

A szentírás theologiája, vagy az idvesség tudománya.... Komárom. 1792-93. 1-2.k.

1792 június 10-étől Péczelit "mostani erőtelen és beteges sorsa" miatt káplán helyettesíti a prédikátori tisztségben.⁵⁶
1794 december 4-én meghalt. A kortársi kegyelet a Mindenés Gyűjtemény egyik mottóját tulajdonította utolsó szavaiul: "Vég lehel-
letem is Hazámnak szolgáljon."⁵⁷

Péczeli a hazafias jozefinista értelmiség egyik érdekes íróegyéniisége. Hosszantartó protestáns neveltetése révén - mivel a protestáns jelleghez kapcsolódott esetében mindig a nemzetmegörző funkció hagyománya - mélyen gyökerezik a haza talajába. Külföldi, polgárosodott életforma, műveltség terén tett meghatározó tapasztalatok után a korabeli Magyarország egyik legfejlettebb városában telepedik le. A komáromi polgárság között élve, ahhoz mindvégig ragaszkodva, osztozik ennek igényeivel, gyengéivel. Műveivel részben e polgárság érdekeit fejezi ki /Zayr, Henrias/, ezt a polgárságot igyekszik befolyásolni /Mesék/. /Innen népszerűsége a polgárok között./ Vallásossága oldódik, lazul, de mindvégig megmarad. Bizonyos fokig polgári ideológiává alakul./Young. Idő. M.Gy.III.3./

A polgári és nemzeti szempontok egyaránt megalapozottak további működésében érthetően közelíti meg a haza és haladás szin-

tézisét. A polgári gyengeség és a belőle következő protestan-
 tizmus, másrészt a protestáns eredetű hazafiság az adott tör-
 ténelmi helyzetben azonban ellentmondás lesz: egyrészt a hazá-
hoz, másrészt az idegen, németesítő, de számára a haladás biz-
 tosítékát jelentő polgárkirályhoz, II.Józsefhez kapcsolja. Lát-
 zuk próbálkozását az ellentmondás feloldására: II.Józsefből
 /vákön/ elismeri a "jó fejedelmet" /aki nem németesít/, ugyanak-
 kor kapcsolódik a magyar nemességhez /amely polgárosodik./

Mind a kettő illuzió. A csalódásból - némi motiváció-
 val - jön létre az utolsó korszak elszigetelt vallás kultusza.

A haza és haladás együttes szem előtt tartásából ma-
 gyaráztuk a Mindenes Gyűjtemény vagyis jellegét. a benne végig-
 húzódó két fővonal polgári illetve nemzeti irányát.

Az együttes látásból következett a nyelvi harcának
kétpontúsága: A német ellenesség, valamint a magyar nyelv ki-
 fejlesztése és a latin elleni küzdelem. Ez a magyar nyelv ter-
 jesztésében, terjesztő eszközeinek megszervezésében kulminál.
 /Lesekabinétek, Társaság, Színház és amiről nem volt szó: kora-
 beli magyar hírlapok hirverése/. Heroikus, önfeláldozó munkával
 végzi. /Innen következik népszerűsége az írók között: Kazinczy,
 Csokonai elismerő véleménye./

A nyelvterjesztő munkából következik: műveit igyek-
 szik a viszonylagos köznyelven írni a Közérthetőség, az "olva-
 sásra cslogatás" miatt. A hagyományos nyelv használata magas
 színvonalu, könnyed, ügyes verselésben érvényesül: a kor nacio-
 nalista mesei, nemesi írói "született nyelvünk oszlopá"-t ün-
 neplik benne. /Népszerűsége a nemesek, általában a kor nemzeti
 beállítottságu emberei körében./

A haza és haladás együttes látásából magyarázzuk iro-
 dalmi praktikizmusát: a leggyorsabban és a legtöbbet akarván

használni, az alkotás leggyorsabb módját a fordítást választotta.

Kazinczy joggal írhatta a Pályám emlékezetében:

Ha nem is a legszebb, de a legnagyobb fényben Péczeli ragyoga közöttünk.

JEGYZETEK.

Péczei Józsefről eddig két összefoglaló munka jelent meg:

Péczei József meséi. Kiadta és életrajzzal ellátta Takács Sándor. /Nemzeti Könyvtár. XXXIX./ Bp. /1887./ Gulyás Pál: id. Péczei József élete és jellemzése. Bp. 1902. A továbbiakban Takács ill. Gulyás.

1. Széchy Károly: Gróf Gvadányi József. /Magyar Történelmi Életrajzok./ Bp. 1894. 292.
2. Vö. Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. Bp. 1876. 2. 134. ill. Gulyás. 5.
3. Vö. Varjas János 1781. jan. 9-én Péczeihez intézett levelét: "Jó volna, ha kegyelmeddel is vele volna a nemességéről való testimonium.." MTA. Kézirattára. ¹⁴⁸ 4-r. /Magyar Irodalmi Levelezések./ Varjas levelei a továbbiakban: VL. A levelezés: Lev.
4. Vö. Komoróczy György: Debrecen története a felszabadulásig. Debrecen, 1955.
5. Molnár Pál: Debrecen a magyar irodalom történetében. Debrecen, 1941.
6. Pukánszkiné Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai. /Irodalomtörténeti Füzetek.5./ Bp. 1956. 16.
7. Takács. 6.
8. Dézsi Lajos: Adalékok a Debreceni Református Kollégiumi Könyvtár történetéhez. MKszle. 1902. 116. Péczeire: 122.
9. Szilágyi István: Varjas János életéhez. Uj Magyar Muzéum, 1859. 475. E cikkben közli Sinai Miklós Néhai Tiszteletes tudós Varjas János Uram életének folyása. című irását. Az idézetek onnan valók.
10. VL. 1781. jan. 9.
11. VL. 1781. jan. 9.

12. VL. 1779. jul. 24.
13. Szilágyi István id. cikkében közli: Felséges Fejedelem! című,
II. Józsefhez intézett beszédét. Említést tesz Péter szeretsz-e
engemet? című prédikációjáról, utal egyéb munkájára is.
14. Blazsek Mihály Lausanne 4 Aout 1781. keltezésű levelét közli Ba-
ranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon.
XVIII. század. Bp. 1920. 112.
15. Takács. 10. /Jegyzetben a latin eredeti is./
16. VL. 1781. jan. 9.
17. Saussure-re vonatkozóan l. Larousse du XXe siècle. Paris, sd.
Tome VI. 209.p.
18. VL. 1781. okt. 20.
19. Gulyás Pál: Egy XVIII. századi magyar író könyvtáráról. MKszle.
1901. 220.
20. Lev.
21. Magyar Hirmondó, 1802. Idézi Takács. 70.
22. Komárom Vármegye. /Magyarország Vármegyéi és Városai./ Bp. é.n.
151. és 226.
23. III. Károly és Mária Terézia rekatolizációs törekvéseire l. Ré-
vész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. / A Ma-
gyar Történettudomány Kézikönyve. III. 4./ Komáromra: Takács. 19.
24. Alszeghy Zsolt: A felvilágosodás és a magyar protestantizmus. It.
1945. 2.
25. Idézi Alszeghy: i.m. 6.
26. Henriás az az negyedik Henrik Francz királynak életének némelly
része, melly Francz Versekből ugyan anyi számú 's lábú versekbe
foglaltatott Pétzeli Jo'sef által. Győrben... MDCCLXXXVI. Elő-
Beszéd, ill. 207.
27. Lev.
28. Zayr Trágédia melly frantzia versekből ugyan anyi számú 's lábú
Versekbe foglaltatott Pétzeli Jo'sef által... Győrben. MDCCLXXXIV.

29. Voltaire Henriade-jának magyarországi sorsához l. Tóth Emőke:
Voltaire Henriade-ja és a magyar irodalom. Szeged, 1933. Vende
Ernő: Henriások. E.Ph.K. 1889. Némedi Lajos: Adalékok a XVIII.
század magyar stilstörténetéhez. /Debreceni Református ~~Könyvtár~~
Kollégium Tanárlépző Intézetének Dolgozatai./ Debrecen, 1936.
30. Vö. D'Alembert: Observations sur l'art de traduire en generale..
Oeuvres. Tome IV. Paris, 1822. 131.p.
31. Némedi i.m. 12.
32. Széchy i.m. i.h.
33. Orpheus. I. Kassán. 1790. 12.
34. Penyák Bernát levelét idézi Takács. 154.
35. Lev.
36. Kazinczy Ferenc: Pályám Emlékezete. /Kazinczy Ferenc Munkái. III.
Nemzeti Könyvtár./ Bp. é.n. 102.
37. Kazinczy Ferencx Levelezése. I. /Közvéteszi..Váczy János./ Bp.
1890. /1765-1789./ 116. /Továbbiakban: Kaz.Lev./
38. Kaz.Lev.I. 159.
39. Podmaniczky egyéniségéhez l. : Eckhardt Sándor: A francia forra-
dalom eszméi Magyarországon. Bp. é.n. 143.
40. Yung' Éjtszakái és egyéb munkái, mellyek magyar nyelvre fordít-
tattak Pétzeli Jo'sef által rév-komáromi prédikátor által... Győr-
ben. 1787.
41. i.m. 152.
42. Vö. A magyar református egyház története. Bp. 1949. 224.
43. A Szacs vayval folytatott perhez l. Takács. 240. ill. Gulyás. 55.
44. A magyar jakobinusok iratai. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. Be-
vezetés. XXXII. Bp. 1957.
45. Irodalmat l. Léces Károly: A pesti magyar olvasókabinét megalapi-
tása és könyvvállománya. MKszle. 1959. 345.
46. Kaz.Lev. I. 281, 325, 411.
47. Lev. 1789. jun. 5. 1790. jun. 22. 1790. aug. 30.

48. Vö. Turóczy-Trostler József: A magyar felvilágosodás előtörténete
TÁNKZ téhez. It. 1953. 321.
49. Szabó Imre: A burzsoá állam és jogbölcselet Magyarországon. Bp.
1955. 19.
50. Kaz. Lev. I. 420.
51. Benda i.m. XXXI.
52. Benda i.m. XLIII.
53. Erköltsi Prédikációk... Győr, 1790. I-II. /A III-IV. kötetet Pé-
czeli fia, ifj. Péczeli József adta ki: Debrecen, 1831-1832./
54. Vö. Gulyás. 47.
55. Erköltsi Prédikációk.. I. 198.
56. Jegyzőkönyv a komáromi református egyház archivumából. Id. Takács.
66.
57. Gulyás. 49.

